

‘HOORT, HOE ’T GAET TE GHENDT’
Inhoudelijke analyse van het verzamelhandschrift
‘Politieke en religieuze balladen en refreinen’.
Rooms-katholieke teksten ten tijde van
de Gentse Calvinistische Republiek (1577-1584)

Tine Mannaerts¹

1. Inleiding

Collectieve *happenings* behoorden reeds in de middeleeuwen tot het dagelijkse leven. In een stedelijke omgeving ontmoetten mensen elkaar op de markt, de kermis of tijdens een wandeling door de smalle stegen. Extroverte stedelingen hadden een onweerstaanbare drang naar duizend en één ontmoetingen, waardoor ze hun politieke en intellectuele interesses konden bevredigen. In Gent waren de Vrijdagsmarkt en de Kouter *the place to be* om aan deze verschillende behoeftes te voldoen. Onthoofdingen, protestacties of boetedoeningen, ommegangen en lokale feesten werden hier beleefd en creëerden vele emoties.² Ook in het politiek onrustige klimaat in de tweede helft van de zestiende eeuw waren er vanzelfsprekend gevoelens van onrust, ontevredenheid en kritiek voelbaar in de Nederlanden. Deze emoties werden vaak geuit via polemische geschriften: deze teksten zorgden voor een uitlaatklep, waarlangs de ontevreden burgers en groeperingen hun overtuigingen konden verspreiden. Op deze manier werden er verschillende conflicten uitgevochten, met een politieke of religieuze connotatie.³

Het zijn dergelijke emoties die terug te vinden zijn in de 68 teksten van het Gentse handschrift *Politieke en religieuze balladen en refreinen* (Universiteitsbibliotheek Gent, hs. 583). Dit verzamelhandschrift bestaat uit een amalgaam aan liederen, balladen en refreinen verhalend over de periode van de Gentse

¹ Deze publicatie is een gereduceerde en aangepaste versie van mijn masterproef, voorgelegd aan de Faculteit Letteren en Wijsbegeerte te Gent tot het behalen van de graad Master in de Geschiedenis (2008-2009). Zie T. Mannaerts, *‘Hoort hoe ’t gaet te Ghendt’: de mentaliteit van de katholieke bevolking onder calvinistisch bewind (1577-1584). Onderzoek aan de hand van de politieke en religieuze balladen en refreinen, UB Gent hs. 583*, Gent (onuitgegeven masterproef, promotor prof. dr. Anne-Laure Van Bruaene), 2009, 2 v.

² W. Prevenier, ‘Ontspanning in stad en dorp’, in W. Prevenier (ed.), *Prinsen en poorters: beelden van de laat-middeleeuwse samenleving in de Bourgondische Nederlanden 1384-1530*, Antwerpen, 1998, pp. 115-127.

³ M. De Bruin, ‘Geuzen- en antigeuzenliederen’, in L.P. Grijp (ed.), *Een muziekgeschiedenis der Nederlanden*, Amsterdam, 2001, p. 177.

Calvinistische Republiek (1577-1584).⁴ Fundamenteel hierbij is dat de teksten rooms-katholieke overtuigingen naar voor brachten in een stad waar het calvinisme hoogtij vierde, waardoor deze teksten kunnen geïnterpreteerd worden als polemische protesten tegen het calvinistisch bewind. De codex is, zoals gezegd, een *verzamelhandschrift* waarbij de verschillende teksten, geschreven door verschillende auteurs, door een verzamelaar werden samengevoegd in één handschrift. Het creëren van dit handschrift gebeurde vermoedelijk tussen 1584 en 1633.⁵ Voor dit onderzoek werden de verschillende teksten inhoudelijk geanalyseerd, waardoor duidelijk werd wat rooms-katholieke schrijvers dreef, wie door hen geprezen of juist verafschuwde werd en welke gebeurtenissen hen diep troffen.⁶ Voor een overzicht van de verschillende teksten, auteurs, onderschriften en data, zie bijlage 1.

2. De complexiteit van het handschrift

De teksten uit hs. 583 worden in gangbare literatuur geplaatst tegenover de Geuzenliederen en behoren dus, conform de algemene begripsbepaling, tot de anti-Geuzenliederen of Spaansgezinde, pro-katholieke teksten.⁷ Specifiek voor de teksten van deze codex opteer ik echter voor een meer genuanceerde begripsbepaling: de auteurs van deze teksten waren volgens mij eerst en vooral bekommerd om het rooms-katholieke geloof en de Spaanse kroon, waardoor niet en-

⁴ In 2007 verwierf dit handschrift met liederen het statuut van topstuk, toegekend door de Vlaamse minister van Cultuur. <<http://www.muzikaalerfgoed.be/nieuws/11-12-2009/topstukvoorgesteldpolitiekeballadenrefreinenliederenenspotgedichtengent>>, geraadpleegd op 31-12-2009.

⁵ Voor een gedetailleerde beschrijving van het handschrift en de argumentatie met betrekking tot periodisering, zie T. Mannaerts, 'Hoort hoe 't gaet te Ghendt', pp. 52-64.

⁶ Om deze analyse tot een goed einde te brengen werd meestal gebruik gemaakt van de negentiende-eeuwse uitgave van Ph. Blommaert, *Politieke balladen, refereinen, liederen en spoddichten, der XVIe eeuw, naer een gelyktydig handschrift*, Gent, Annoot-Braeckman, ca. 1846, v + 344 p. Daarnaast werden ook vijf thesissen van de Germaanse Filologie gebruikt, die tussen 1960 en 1976 onder promotorschap van wijlen Antonin Van Elsander werden gerealiseerd. Zie R. Speecke, *Negen politieke gedichten uit de zestiende eeuw naar ms. GUB 583: tekstuitgave met inleiding, verklarende aantekeningen en glossarium*, Gent, 1975; M. Peeters, *Vier politieke gedichten uit de zestiende eeuw naar ms. GUB 583: tekstuitgave met inleiding, verklarende aantekeningen en glossarium*, Gent, 1975; L. Bovendaerde, *Politieke en contra-reformatorische refrainen. Uit de tweede helft van de zestiende eeuw, naar een gelijktijdig Gents handschrift. Een diplomatische tekstuitgave met verklarende aantekeningen*. Gent, 1960; L. Coquyt, *Zeven politieke gedichten uit de zestiende eeuw naar ms. GUB 583: tekstuitgave met inleiding, verklarende aantekeningen en glossarium*, Gent, 1976; M. Van Royen, *Politieke gedichten uit de zestiende eeuw, naar Hs. GUB 583: tekstuitgave met inleiding en verklarende aantekeningen*. Gent, 1977.

⁷ De Bruin, 'Geuzen en anti-geuzenliederen', p. 178.

kel de Geuzen, maar alle zogenaamde kettters en 'afgedwaalde groepen' zoals wederdopers of lutheranen een bedreiging vormden voor de rooms-katholieke Spaanse macht. Bovendien is de scheidingslijn tussen Geuzen, Spaansgezinden en rooms-katholieken in de praktijk niet altijd duidelijk: een Geus werd verondersteld een tegenstander van de Spaanse macht te zijn, die als gevolg daarvan het katholicisme verwierp en het calvinisme volgde. In de praktijk konden Geuzen echter ook mensen zijn die uit louter politiek standpunt de Spaanse kroon wilden omverwerpen, terwijl ze hun katholieke geloof -zij het dan latent- behielden. De theoretische opdeling in verschillende belangengroepen is mijns inziens zeker op deze teksten niet van toepassing. Deze visie wordt bovendien gesterkt door voorbeelden uit het handschrift zelf: Willem van Oranje die doorgaans in de ogen van de Gentse rooms-katholieken een negatieve connotatie draagt, werd in twee vroege teksten positief benaderd. Daarnaast werden ook enkele anti-Spaanse teksten teruggevonden in het handschrift, wat normaal toch als een Geuzenkenmerk wordt beschouwd.⁸ Na analyse van de teksten, besloot ik de term 'rooms-katholieke teksten' te gebruiken, omdat het verdedigen van het rooms-katholieke geloof in *alle* teksten gezien werd als de belangrijkste taak voor de lezer.

Ik vermeldde reeds dat de 68 teksten uit het handschrift door verschillende auteurs werden geschreven. Dit impliceert dat er verschillende visies en overtuigingen in de teksten zijn verwerkt. Immers, elke auteur schreef vanuit zijn eigen overtuigingen en standpunten. In het handschrift konden negen verschillende 'groepen' van teksten onderscheiden worden, goed voor een totaal aan 46 teksten. Vijf auteurs werden aan een specifieke groep gekoppeld, terwijl bij de overige vier groepen slechts een richting kon aangegeven worden. Deze opdeling gebeurde aan de hand van de onderschriften, vaak met behulp van eerder verschenen lectuur.⁹ De herkomst van de overige 22 teksten was echter jammer genoeg moeilijker vast te stellen.

Over Loys Heindricx, de auteur van minstens 25 teksten uit het handschrift, is niet zoveel geweten, enkel dat hij een clericus was en een voorvechter van het katholicisme. Deze identificatie geschiedde aan de hand van zijn initialen die werden teruggevonden onder verschillende teksten.¹⁰ Er is echter geen eenduidigheid in het gebruik van de initialen: (P) L.H.M / L.H / Lo(u)y(s) Heindricx / L.

⁸ Het betreft hier de teksten 44 en 45. Zo luiden de laatste verzen van tekst 44 als volgt: 'Als men dan vraghen sal: 'wie heeft u dus ghepereert?' / Met weenen en claghen sult ghy dan vertellen, / Als een maeght vercracht, gheschent, ghevioleert: / Den spaenschen brillmaker met zijn werckghesellen'.

⁹ Zie bijvoorbeeld W.J.C. Buitendijk, *Het calvinisme in de spiegel van de zuidnederlandse literatuur der contrareformatie*, Groningen, 1942; D. Coigneau, 'Literatuur en pennenstrijd', in J. Decavele, *Het eind van een rebelse droom. Opstellen over het calvinistisch bewind (1577-1584) en de terugkeer van de stad onder de gehoorzaamheid van de koning van Spanje (17 september 1584)*, Gent, 1984, pp. 91-102.

¹⁰ Het gaat over de teksten 2, 4, 6, 12, 14, 15, 16, 19, 21, 31, 32, 35, 36, 38, 39, 40, 41, 48, 51, 52, 53, 60, 61, 62 en 63.

Heyndricx of nog Louys H.M. zijn de verschillende voorkomende initialen.¹¹ Daarnaast werden ook van Anna Bijns (1493-1575) twee teksten teruggevonden in het handschrift (teksten 20 en 37). Het betreft twee refreinen uit haar eerste refreinenbundel uit 1528, '*Schoon ende suerlijc boecxken inhoudende veel constige refereinen*'¹², waarbij een van de refreinen is geschreven op de aangepaste stokregel 'Wat Gheest eyst, die de Calvinisten regeert' (oorspronkelijke versregel van het refrein: 'wat geest eest die die Lutherianen regeert'). In beide teksten werden kleine afwijkingen (in taal of datering) ten opzichte van de oorspronkelijke refreinen, vastgesteld.

Cornelis Vranx (1529-1615), op het einde van de zestiende eeuw abt van de Sint-Pietersabdij, is tweemaal als auteur te identificeren (teksten 3 en 8). In zijn teksten vindt men zijn sterke religieuze overtuigingen duidelijk terug.¹³ Hoewel deze teksten niet altijd van goede smaak getuigen, werden deze volgens Jos Andriessen zeer graag door het gewone volk gelezen. Zijn lezerspubliek putte kracht uit de teksten en werd zo door Vranx op het juiste pad gehouden.¹⁴

De signaturen L.H.B. Horenb. verwijzen naar Lucas II Horenbault (ca. 1560-1626), een bekend topograaf en decorateur werkzaam te Gent op het einde van de zestiende eeuw. Hij was vrij welstellend en onder andere actief in 1580-1581 als toezichter bij de Gentse fortificatiewerken. Naast het meewerken aan de blijde intredes van Farnese, Parma en Aelbrecht en Isabella, was hij bij het stadsbestuur vooral bekend als kaartenmaker.¹⁵ Hij werd bij twee teksten (42 en 56) als auteur geïdentificeerd.

Tekst 64 'een nieu Liedeken' werd door Karel (Charles) Van Auweghem geschreven, maar wie deze persoon was, is niet bekend.

Daarnaast liggen twee Oudenaardse rederijderskamers aan de basis van enkele teksten. Via het onderschrift '*Ick mercke de jonste, 1584*' kan de auteur van drie teksten (57-58-59) gekoppeld worden aan zijn lidmaatschap van de Oudenaardse kamer Pax Vobis.¹⁶ Het onderschrift '*boort recht deure, Aveg-*

¹¹ D. Coigneau, 'Literatuur en pennenstrijd', p. 151.

¹² A. Bijns, *Dit is een schoon ende suerlijc boecxken inhoudende veel scoone constige refereinen, vol scrifturen ende doctrinen, van diueerscen materie, na wt wisen der regelen, als hier int register na volgen, seer wel gemaect vander eersame ende ingeniose maecht*. L. Roose (ed.), Leuven / Amersfoort, 1987. Te raadplegen via <www.dbnl.org>.

¹³ W.J.C. Buitendijk, *Het calvinisme in de spiegel van de zuidnederlandse literatuur der contrareformatie*, Groningen, 1942, pp. 121-122.

¹⁴ J. Andriessen, 'Een weinig bekend boekje (1571) van Cornelius Vranx bij de inzet van de contrareformatie te Gent', in A. Jans & al, *Liber amicorum Dr. J. Scheerder: tijdingen uit Leuven over de Spaanse Nederlanden, de Leuvense universiteit en Historiografie*, Leuven, 1987, pp. 68-69.

¹⁵ L. Charles, M.C. Laleman, D. Lievois & P. Steurbaut, *Van walsites en speelhoven. Het vrije van Gent bij Jacques Horenbault (1619)*, Gent, 2008, pp. 37-39.

¹⁶ A.-L. Van Bruaene, *Om beters wille. Rederijderskamers en de stedelijke cultuur in de Zuidelijke Nederlanden*, Amsterdam, 2008, bijlage 3d. Zie <www.aup.nl>, geraadpleegd op 03-05-2009.

heer/ Jonst zouct const/ 't Kerssauken van Audenaerde/ Residerende te Pamela' verwijst naar de Oudenaardse rederijderskamer De Kersouwe (tekst 33).¹⁷

Over de identiteit van deze twee rederijders is vooralsnog niets bekend.

Ook de teksten 43 tot 46 kunnen toegewezen worden aan eenzelfde auteur. Zowel de identieke vorm van de refreinen (4 strofen van 13 regels) als de inhoud van de teksten (Gent krijgt een vijandelijke 'bril' opgezet) duiden op eenzelfde schrijver. Uit het onderschrift kan bovendien afgeleid worden dat de refreinen gedrukt werden in de drukkerij de 'Witte Duve', die op het einde van de zestiende eeuw onder leiding stond van de weduwe Pieter De Clerck.¹⁸

Tenslotte wijst het onderschrift '*bot al willens*' op eenzelfde auteur bij de teksten 28, 29 en 40. De identiteit van de auteur blijft, door zijn leuze 'met opzet niet scherp', vooralsnog onbekend.

Tekst 13, de gekende tekst van 'Den oorlof van graef Jan Van Ghendt', werd geschreven door Doctor D. Pasquillus Ecstaticus. Maar omdat het hier waarschijnlijk om een fictieve naam gaat, wordt deze 'auteur' niet als zodanig aanzien. 'Pasquillus' is immers afgeleid van 'pasquil', wat schotschrift of schimpschrift betekent en 'Ecstaticus' staat voor 'voortreffelijk' of nog 'uitstekend'. Het onderschrift van deze tekst kan vertaald worden als een 'uitstekend schimpschrift'.¹⁹

De 68 teksten van de codex zijn op een bepaald moment door één individu samengevoegd tot één handschrift. Over de identiteit en beweegredenen van deze samensteller is niets geweten. Waarom werden deze teksten überhaupt tot één geheel samengevoegd? In verband met de identiteit van deze samensteller kan men zich afvragen waarom er zoveel teksten van Loys Heindricx in het handschrift zijn terug te vinden, alsook waarom er ogenschijnlijk een handtekening van Lucas Horenbault in het handschrift is opgetekend. Ook de aanwezigheid van verschillende handen in de codex, stemt tot nadenken. Enkel via verder onderzoek kan deze piste uitgeklaard worden; misschien kan informatie over Loys Heindricx of de ontcijfering van de verschillende handen in de codex, uitsluitel brengen. De verschillende pistes die hier kunnen bewandeld worden, zijn alleszins een afdoende voorwaarde voor intrigerend onderzoek.

Het ontbreken van informatie over de herkomst van de teksten, de motivatie van de auteurs evenals de beweegredenen van de samensteller, impliceren een zeer kritische analyse en gebruik van de teksten. De beweegreden achter de keuze en/of opeenvolging van de teksten ontbreekt, alsook het milieu en de sociale achtergrond van de samensteller. Zo is het heel goed mogelijk dat enkel de meest radicale teksten door de samensteller werden opgenomen in de

¹⁷ Van Bruaene, *Om beters wille*, bijlage 3d.

¹⁸ Ph. Blommaert, *De Nederduitsche schryvers van Gent*, Gent, 1862, pp. 183-184.

¹⁹ M. Peeters, *Vier politieke gedichten uit de zestiende eeuw naar ms. GUB 583: tekstuitgave met inleiding, verklarende aantekeningen en glossarium*, Gent (onuitgegeven licentiaatsverhandeling Universiteit Gent), 1975 (promotor A. Van Elsander), p. xix.

codex, of dat de samensteller enkel toegang had tot teksten die circuleerden in de hogere milieus van de Arteveldestad. De opeenvolging en de onderwerpen van de teksten zegt misschien meer over de samensteller van de codex, dan over de auteurs van de teksten. Het is dan ook fundamenteel zich te realiseren dat de keuze van de teksten voor de codex gevormd is door de samensteller, waardoor de weergave van de gebeurtenissen, personen en mentaliteiten in deze 68 teksten geen representatief voorbeeld kan zijn voor de overtuigingen van de gehele rooms-katholieke bevolking te Gent.

Hoewel de inhoud van de teksten een goed beeld geeft van de verschillende actoren en factoren die aanwezig waren in de Gentse Calvinistische Republiek, is deze weergave dus gemanipuleerd. Meer onderzoek naar de herkomst van de auteurs en de samensteller van de codex kan mogelijks uitwijzen hoe ver deze manipulatie reikt. Mits een juiste interpretatie en houding ten opzichte van deze onderzoeksresultaten, kan deze analyse van de 68 teksten een bijdrage leveren aan het onderzoek naar de politieke cultuur van de Nederlandse Opstand. Dit onderzoek spitst zich toe op de historische gebeurtenissen, personen en groepen en geeft ook een beeld van de rooms-katholieke mentaliteit die uit de verschillende teksten naar voor komt.

3. Och Nederlandt! Nederlandt! Edel ydoone pleyn

In wat nu volgt, wordt een overzicht gegeven van de belangrijkste historische gebeurtenissen aan de hand van citaten uit de codex. Het is evenwel onmogelijk om alle gebeurtenissen te vermelden. Voor een overzicht van alle in de codex vermelde belevenissen, met daaraan gekoppeld de teksten waarin de feiten terug te vinden zijn, zie bijlage 2.

Bij de analyse van de gebeurtenissen (en later ook de groepen en individuen) moet een belangrijke opmerking gemaakt worden: niet alle teksten verduidelijken de *aard* van de vijand of *groep* waartoe de vijand behoort, omdat het voor de auteurs van de teksten waarschijnlijk zeer logisch was wie zij als tegenstanders bedoelden. Op het vlak van militaire veroveringen gaat het meestal wel over calvinisten (de meeste vijandelijke veroveringen waren immers onder leiding van Hembyze), maar bij meer algemene gebeurtenissen is dit veel minder duidelijk. Wanneer uit de teksten uit de codex niet kan afgeleid worden om welke 'anti-katholieke' groepering het gaat, worden in dit artikel de termen 'vijand', 'afgedwaalden' of nog 'afvalligen' gebruikt.

Alva in de Nederlanden: begin en einde van zijn tirannie (1566-1576)

In de eerste tekst van de codex worden de Nederlanden omschreven als een 'edel ydoone pleyn' [schone plaats] waar het goed is om te wonen en iedereen in vrede en rust kan leven. 'Uwen schat, u rijkdom en was niet om gronden, menichte van ponden was by u waerachtich, ghy waert bezocht van alle cooplieden machtich, die quamen voordachtich naar 't Nederlandt voorspoedich;

'HOORT, HOE 'T GAET TE GHENDT'

want in u was winninghe zeer overvloedich'.²⁰ Het verhaal gaat echter verder en met 'tranen bloedich mach dit wel wesen verhaelt; want ghy die hooghe zaett, zijt nederghedaelt'.²¹ De auteur verhaalt dat er in het jaar 1566 immers in de Nederlanden iets is voorgevallen dat het hele land in rouw heeft gebracht. Daardoor zijn er veel Spaanse soldaten naar de Nederlanden gekomen die het volk op allerlei manieren leed aandeden:

'In zwaer doleur brochten zy [de Spaanse soldaten] alle lieden,
De tyrannie en es niet om bedieden,
Die men zach gheschieden an alle zyden;
Zy tracteerden 't volck met zulck een bitter lyden,
Tot allen tyden hoorde men se wreedelick tieren;
Die in't landt als vriendt quamen willen 't nu pillieren'²²

De Beeldenstorm in augustus 1566 ('in 't jaer zessentzesstich is in 't nederlandsche dal eenen trouble gheschiet by ongheval') had als gevolg dat de Spaanse hertog van Alva (1507-1582), ook gekend als de 'ijzeren hertog' naar de Nederlanden werd gestuurd. Hij installeerde er een schrikbewind, waar de raad van beroerten onder andere de graven van Egmont en Horn terechtstelde voor majesteitsschennis, hoog- en landverraad.²³ Deze gebeurtenissen komen als volgt aan bod:

'In 't Nederlandt lievelic, tot onser onvrommen,
Soo es Duc d'Alve met veel spaensche soldaten commen.
Niet om volsommen was heurlieder quaet bedryven,
Den Grave van Egmont heeft hy doen ontlyven,
Claghelick om schryven dat men zulcx moet hooren.
Den Grave van Hoorne, hooghe heboren,
Met noch veel edelen vercoren heeft hy doen sterven;
Al 't edeldom van den lande zochten zy te bederven'²⁴

De Spaanse soldaten worden in deze eerste tekst gezien als de oorzaak van alle ellende: ze verjagen de geestelijken, plunderen huizen en ontnemen het land alle rijkdom. Naast de algemene beschrijvingen van dood en verderf wordt in de rest van de ballade de nadruk gelegd op de verschillende steden die door het Spaanse leger werden geplunderd. Één van de basiskenmerken van deze ballade is dat de tirannie van de hertog van Alva slechts zijdelings aan bod komt: hier moet vooral gekeken worden naar wat juist niet vermeld wordt in

²⁰ T1 (tekst 1), v. 4-8.

²¹ T1, v. 9-10.

²² T1, v. 25-30.

²³ S. Groenveld & H.L.Ph. Leeuwenberg, *De tachtigjarige Oorlog. Opstand en consolidatie in de Nederlanden. (ca. 1560-1650)*, Zutphen, 2008, pp. 86-89.

²⁴ T1, v. 35-42.

de teksten. Zo is het bekend dat in de Geuzenliederen veel aandacht wordt besteed aan de *tiende penning*, een zwaar belastingssysteem dat door de hertog werd ingevoerd. Van deze en andere politieke maatregelen en acties, is niets terug te vinden in de teksten; alle aandacht gaat naar de plunderingen van de Spaanse soldaten en de naam van de hertog wordt slechts tweemaal genoemd. Deze nadruk op militaire veroveringen is volgens Peter Arnade te wijten aan de verhalen en legendes die de ronde deden over de Spaanse soldaten, waarin de geplunderde steden een hoofdrol speelden. Door deze verhalen werd rond deze soldaten een gewelddadige beeldvorming gecreëerd.²⁵ In de eerste tekst wordt dit onder meer als volgt weergegeven:

- ‘Wat een tyrannich werck hebben zy te Mechelen gherocht’ (v. 63)
 ‘Wat een tyrannie hebben zy t’Antwerpen bedreven!’ (v. 72)
 ‘O, die schoone stadt van Aelst die magh ’t wel betreuren, dat zy van die Spaingnaerts heeft moeten bezueren’ (v. 95)
 ‘Die schoone stadt van Bruessel, daer die princen verkeerren, dreegen [bedreigen] zy met verzweeren’ (v. 110-111)
 ‘Wat een jammer werck hebben zy tot Naerden ghealyert!’ (v. 141)
 ‘Och! Die stat van Maestricht brochten zy vul ongeval’ (v. 176)

Hoewel plunderingen een vast element waren in de zestiende eeuwse oorlogsvoering, waren de acties van de Spaanse troepen toch uitzonderlijk: niet enkel verzetssteden werden beroofd en geplunderd, ook steden die trouw bleven aan de koning waren vaak het slachtoffer van plunderingen of belegeringen. Deze methode van belegering hield een stad maandenlang in de greep van geweld en de uitkomst was dan vaak ook zeer desastreus. De grote schade en ongelukken die de burgers van deze en andere steden ondervonden, werden daardoor een geliefd onderwerp voor pamflet- en kroniekschrijvers. Hoewel Alva al sinds 1567 in de Nederlanden aanwezig was, werd de plundering van Mechelen in 1572 zijn eerste grote ‘straf-expeditie’ waarbij de soldaten hun gang mochten gaan.²⁶ Het is dan ook opvallend dat in de codex enkel aandacht wordt geschonken aan deze gewelddadige veroveringen en dat er van de oorlogsvoering voor 1572 niets is opgetekend. Onder andere de belegeringen van Mechelen (2 oktober 1572), Zutphen (14 november 1572), Naarden (2 december 1572), Haarlem (december 1572-12 juli 1573) en Antwerpen (4 november 1576) worden uitvoerig in de teksten besproken.

Op 2 oktober 1572 viel Mechelen als eerste ten prooi aan de Spaanse troepen. In tekst 1 vraagt de auteur zich af of vrienden op deze manier met elkaar omgaan: ‘daer zy als vrienden waren in de stadt ghebrocht, zy hebben ’t volck bezocht met moede wreet [...] is’t maniere van doene van vrienden verheven?’²⁷

²⁵ P. Arnade, *Beggars, Iconoclasts, and Civic Patriots. The Political Culture of the Dutch Revolt*, Ithaca and London, 2008, pp. 222-223.

²⁶ Arnade, *Beggars, Iconoclasts, and Civic Patriots*, p. 226.

²⁷ T1, v. 64-65 en v. 71.

Mechelen had inderdaad zijn poorten opengesteld voor de hertog van Alva en probeerde hem gunstig te stemmen, maar de woede van de hertog kon niet gekoeld worden; Mechelen had immers als een van de eerste steden spontaan de zijde van Willem van Oranje gekozen.

In het kielzog van Mechelen werden de plundertochten verder gezet in Zutphen en Naarden. Onder de leiding van Don Fadrique (1537-1583), de zoon van de hertog, was de geweldpleging in deze twee steden ongeëvenaard. Men wilde door deze plunderingen Willem van Oranje opjagen en het verzet kelderen. Door de voorbeelden van zoveel geweld in Mechelen, Naarden en Zutphen, slaagde Don Fadrique erin om vele steden tot overgave te dwingen. Deze steden in Brabant, Gelre en andere noordelijke gewesten gaven zich immers over in de hoop gespaard te blijven van de horror die in de vorige steden had plaatsgevonden.²⁸ Dat de geplunderde steden steeds in het achterhoofd bleven hangen als voorbeeld, is ook te zien in tekst 10:

'Ghy en wilt dan van paeyse niet hooren,
Maer gheheel het lant bederven en stooren,
Om middeler tijt, met boose ghewercken,
Ons landt te rooven ende te stercken,
Ons platte landt in brande doen stellen,
Ons steden met soldaten ende honger doen quellen,
Ende alle maenden oft alle weken
Ons wijfs, ons kinders den hals af te steken,
Ghelijck wij zoo dicwils hebben ghezien
Te Zutphen, te Naerden alzulcx gheschien,
Te Haerlem, te Maestricht zonder belet,
Zonder hulpe oft zonder ontset'²⁹

Hoewel de gebeurtenissen in deze steden verschrikkelijk waren, gaat de meeste aandacht naar de plunderingen van de *Spaanse furie*. Niet minder dan 24 versregels worden in de eerste tekst gependeed aan de situatie te Maastricht, terwijl de situatie in Antwerpen uitvoerig wordt besproken in 65 versregels. Hoewel het steeds om andere steden gaat, is de grote gelijkheid in de teksten frappant. 'Steenen herten zouden scheuren van dat daer is gheschiet, men zoudet ten vullen connen beschryven niet, 't jammer en verdriet dat daeromme is ontrent.'³⁰ Deze klaagzang op de Spaanse furie te Aalst (25 juli 1576) geeft perfect de sfeer weer waarin alle andere gebeurtenissen in de teksten worden omschreven.

²⁸ Groenveld & Leeuwenberg, *De Tachtigjarige Oorlog*, p. 97-98; Arnade, *Beggars, Iconoclasts, and Civic Patriots*, pp. 226-236.

²⁹ T10, v. 81-92.

³⁰ T1, v. 97-99.

TINE MANNAERTS

Het is vooral de plundering van Antwerpen, die van start ging op zondagmorgen 4 november 1576 ('den vierden van Novembre, 's noens ten twaelf hueren'³¹) die de geschiedenis is ingegaan als het trieste hoogtepunt van de Spaanse furie. Aan de gebeurtenissen te Antwerpen wordt dan ook de meeste aandacht besteed. De 'traditionele' plunderingen en geweldplegingen werden in de Scheldestad tot een macaber hoogtepunt gedreven:

'Men zach daer sneven menich man eerbaer,
Wel vier hondert vrouwen zo storven daer,
Die met kinde zwaer ghinghen [zwanger waren] zonder verdrach.
Dijnt wat een gheschrey en bitter gheclach,
Dat daer zijn mach, daer zulcx gheschiet onghefaelt. [...]
Och! Noyt man en hoorde jammerlicker lyden
Dan dat daer t'Antwerpen was alsdan ten tyden,
Deur 't vreesselick stryden van die Spaingnaerts alghemeen. [...]
Mons. De Havree die was daer in zulck bedwanck
Dat hy van de mueren in de vesten spranck,
Daer by hem verdranck menich mensche doe ten tyen;
Die straten die laghen vul van de doode lien,
Noyt jammerlicker gheschien en was te gheenen daghen,
Wel zes duusent borghers zijnder in de stad verslaghen.
't Es claghelic om ghewaghen dese zware abuysen,
Daer zijn ooc verbrant wel vier hondert huysen'³²

Volgens de literatuur werden er tijdens de plunderingen in Antwerpen ongeveer achtduizend mensen (vaak op gruwelijke wijze) vermoord en gingen er ongeveer 600 huizen in vlammen op.³³ De meest opvallende en tot de verbeelding sprekende gebeurtenis is echter het in brand steken van het stadhuis, dat vanaf dan fungeerde als voorbeeld van de horror van de furie in Antwerpen. Ook deze gebeurtenis wordt weergegeven in de eerste tekst:

'Dus met nydighe daet hebben die specken [Spanjaarden] fier
Rontsomme 't stadthuys ghesteken dat vier,
Dat slouch zeer schier in 't stadthuys an elcken cant.
Daer hebben zy de ghildebroers al verbrant
En dat stadthuys playsant is al ter ruyne'³⁴

De gebeurtenissen te Antwerpen kunnen gezien worden als de afsluiter van Alva's schrikbewind. De reactie van de Staten-Generaal op deze vernielin-

³¹ T1, v. 201.

³² T1, v. 73-77, v. 201, v. 220-222 en v. 238-245.

³³ Arnade, *Beggars, Iconoclasts, and Civic Patriots*, p. 252; Groenveld & Leeuwenberg, *De Tachtigjarige Oorlog*, p. 104.

³⁴ T1, v. 223-230.

gen bleef niet uit: op 8 november 1576 werd te Gent de Pacificatie van Gent afgekondigd waarin de onmiddellijke terugtrekking van de Spaanse troepen werd gevraagd. De gebeurtenissen te Antwerpen gaven deze afspraken een duwtje in de rug, waardoor reeds op 12 februari 1577 Don Juan van Oostenrijk (1547-1578), de nieuwe gouverneur van de Nederlanden, de voorwaarden van de pacificatie erkende.³⁵

Het is opvallend dat de gebeurtenissen die vermeld worden in de teksten steeds op dezelfde manier worden weergegeven: vrouwen verkracht, mannen vermoord en de weelde van de steden vernietigd. Bovendien behoren die gebeurtenissen vandaag nog tot de opvallendste (al dan niet belangrijkste) in die periode. Het groot aantal verzen dat aan de plundering van Antwerpen wordt besteed, of het verhalen van de brand in het pas gebouwde Antwerpse stadhuis, getuigen van een groot bewustzijn bij de auteur van deze tekst. Bovendien worden alle belangrijkste steden vermeld die op één of andere manier het slachtoffer waren van de Spaanse furie, terwijl aan de veroveringen van Willem van Oranje – toch belangrijke voorvallen aangezien die vaak de oorzaak waren voor de gewelddadige antwoorden van Alva – geen aandacht wordt besteed. De accurate weergave van deze feiten, veronderstelt een grote kennis van de contemporaine gebeurtenissen evenals een sterke persoonlijke identificatie met de bevolking in de Nederlanden, voor wie Willem van Oranje op dat moment nog de redder in nood was om de gevreesde Spaanse troepen te verjagen en het land terug vrede te brengen. Volgens Arnade symboliseerde de prins van Nassau de familie, het huishouden en het vaderland terwijl het beeld van de Spaanse koning Filips II verwaterde.³⁶

De Gentse Calvinistische Republiek: opkomst en val van Jan van Hembyze (1577-1579)

Ook de gebeurtenissen tijdens de Gentse Calvinistische Republiek komen aan bod in verschillende teksten. Onder leiding van François van Kethulle, heer van Ryhove (1531-1585) en Jan van Hembyze (1513-1584) werd een staatsgreep uitgevoerd op 28 oktober 1577. Er werd een revolutionair comité der Achttienmannen opgericht en de macht van de ambachten werd hersteld. Dit was het begin van de Gentse Calvinistische Republiek die zeven jaar zou standhouden. In tekst 13 ‘den Oorlof’ wordt Jan van Hembyze zelf aan het woord gelaten:

‘Noch niet genouch naar mijn fantasie
Met grooter hoverdie, hebbe ic my ’t Hooft ghemaect
Van den Achttien Mannen, den privilegien partie,
Ende der Overeits dienst wort door my gheslaect;
Haet ende nijt heeft lanx zoo meer in my gheblaect [gegloeid]
Midts dat ic Ryhove hadde tot mijnder assistentie’³⁷

³⁵ Arnade, *Beggars, Iconoclasts and Civic Patriots*, pp. 252-257; Groenveld & Leeuwenberg, *De Tachtigjarige oorlog*, pp. 100-106.

³⁶ Arnade, *Beggars, Iconoclasts and Civic Patriots*, p. 259.

³⁷ T13, v. 25-30.

Over de machtsovername van Hembyze wordt verder in de codex niet gesproken, maar deze zes regels weerspiegelen goed de gevoelens die in de teksten aan Hembyze worden gekoppeld. De aanleidingen tot deze machtsovername - onder andere Willem van Oranjes aanstelling tot ruwaard van Brabant - komen terloops aan bod in verschillende teksten: 'Dat desen organist [Willem van Oranje] [...], es blijckelick in't accepteren, [...] van het gouvernement van Brabant, zonder spreken'.³⁸

De kettingreactie die hierop volgde, met de aanstelling met Filips III Van Croÿ (1526-1595), de hertog van Aarschot als stadhouder van Vlaanderen, de machtsgreep van Hembyze en de gevangenneming van vele Gentenaars, is ook terug te vinden in verschillende teksten.³⁹

Ondertussen bouwde Willem van Oranje zijn macht uit. Hij slaagde erin zijn invloed uit te breiden over grote delen van de Nederlanden, waarbij hij ernaar streefde om een algemene vrede en consensus te bereiken over verschillende onderwerpen, waaronder de religieproblematiek. Hij realiseerde dit onder andere via de Pacificatie van Gent (8 november 1576). Oranje werd in de laatste maanden van 1577 te Gent uitgenodigd om de orde te herstellen na de machtsgreep van Hembyze en om de Pacificatie te bekrachtigen. De Gentenaars stelden anno 1577 veel vertrouwen in de prins, die ze zagen als redder van het vaderland. De hoop die ze stelden in Oranje werd gesymboliseerd in verschillende tableaux, liederen en taferelen tijdens zijn intrede op 29 december 1577. In het derde (en laatste) 'tableau vivant' werd de Gentse stedenmaagd met de banier van Vlaanderen weergegeven, met aan haar zijde de leeuw. Belangrijk is, dat de Maagd de prins een 'open hart van fijn goud' aanbood, waarin *synce-ritas* gegrift stond.⁴⁰ Hoewel de meeste politieke gebeurtenissen slechts één of tweemaal voorkomen in de volledige codex, is de overhandiging van het 'herte van gaude root' één van de voorvallen dat verschillende keren terug te vinden is. Met het latere 'verraad' van de prins in het achterhoofd, steken de auteurs hun gevoelens bovendien niet onder stoelen of banken:

'[...] 't jaer tzeventich zeven wilt vervloucken
 Dat van Calaing den Prince quam
 Al binnen Ghendt om u vercloucken,
 In't schijn van dueghden, in boosheit clam.
 Den Leeu schanck hem zijn herte lam, gherust,

³⁸ T35, v. 49-52.

³⁹ J. Decavele (ed.), *Het eind van een rebelse droom*, p. 32; A. Desprez, 'De instauratie der Gentse Calvinistische Republiek (1577-1579)', in *Handelingen der Maatschappij voor Geschiedenis en Oudheidkunde te Gent*, 17 (1963), pp. 127-128.

⁴⁰ W. Waterschoot, 'Vorstellijke intochten 1577-1584', in J. Decavele (ed.), *Het eind van een rebelse droom. Opstellen over het calvinistisch bewind te Gent (1577-1584) en de terugkeer van de stad onder de gehoorzaamheid van de koning van Spanje (17 september 1584)*, Gent, 1984, p. 33; J. Decavele, *De eerste protestanten in de lage landen, geloof en heldenmoed*, Leuven, 2004, pp. 116-117.

'HOORT, HOE 'T GAET TE GHENDT'

Dwelc hy, eylacen, met valsheit nam;
Pays, liefde, acoort wiert doen gheschurst [een einde aan gemaakt]⁴¹

'[...] Want ghy [hijnckepijnckers van Gent] loopt zinneloos, werckende
buyter screven,
En te meer omdat ghy den droochscheerder [Willem van Oranje] u herte
hebt ghegeven;
Dus mueghdy enwat tijts ghelijck de bien zwaermen;
Maer eer lanck werdy uut uwen neste ghedreven.
Stamp, zo ghy wilt, ghy wert ghebrilt zonder ontfarmen,
Deur den Prince van Parmen'⁴²

Uit deze citaten en de overige vermeldingen van de gebeurtenissen blijkt, dat de symbolische gift van het hart als één van de oorzaken van het verderf van de stad Gent wordt gezien. Zo is het Leeuken (symbool voor de stad Gent) 'zonder verstant ghebleven'⁴³ nadat zijn hart door Oranje is weggenomen. Volgens de auteurs van verschillende teksten is het verraad van Oranje de oorzaak van de ongelukken en problemen die zich in de stad en elders voordeden: 'Welc een tirannie isser opgheresen, deur den Prince mispresen al van Orange fel!'⁴⁴

Niet enkel te Gent, maar ook elders rezen er veel problemen. In het jaar 1578 werden verschillende steden door de radicale calvinisten aangevallen. In de teksten worden de veroveringen van Oranje, de Staten-Generaal, Hembyze en Ryhove echter allemaal over dezelfde kam geschoren en behoren ze tot het 'kamp' van de vijand. Enkel de Malcontenten kunnen op sympathie van de auteurs rekenen. Zo wordt in de teksten melding gemaakt van de veroveringen te Brugge (20 maart), Menen (17 april), Rijsel (mislukte aanval, 18 juli), Ieper (20 juni) en Kortrijk (mislukte aanval, 4 oktober).

Een verovering die hier speciale aandacht verdient, is deze van Menen door de Malcontenten op 1 oktober 1578. De auteurs gebruiken deze overwinning duidelijk om een beter beeld van de Malcontenten te scheppen. Terwijl de andere veroveringen in 1578 slechts *en passant* vermeld worden (meestal in één of twee regels) wordt deze verovering van de katholieken maar liefst in vier teksten aangehaald en in tekst 48 worden ongeveer tachtig verzen besteed aan de ontwikkelingen in Menen. Het is echter niet zozeer de overwinning op Menen zelf als wel de reactie van Hembyze die breed wordt uitgesmeerd in de tekst. Op 4 oktober 1578 liet hij immers twee gevangenen, Jacob Hessele en Jan de Visch, op een zeer gruwelijke manier om het leven brengen. Hembyze hoopte op deze manier Emmanuel van Lalaing (1557-1590), baron van Montigny, de aanvoerder van de Malcontenten te beïnvloeden om de overwinning

⁴¹ T39, v. 9-16.

⁴² T57, v. 37-42.

⁴³ T54, v. 16-23.

⁴⁴ T41, v. 1.

op Menen ongedaan te maken. De voorstelling van deze situatie zoals Decavele vermeldt, is bijna letterlijk terug te vinden in de ballade. Vooral opvallend is het afsnijden van de baard van Hessele: Hembyze arriveerde in Kortrijk met het witte sikbaardje van Hessele als een pluim op zijn hoed.⁴⁵

'Het bleeck als Montegny in Meenen quam met zijn soldaten
Naemdy mijn heere Hessele tot confusie [vernederende handeling] claeerlick
Metten Souverain [de Visch], om wrake te hebben waerlick,
En ghy wierpt se te waeghen om de doot te verwervene,
Meenende Montengny daer deur te doen wijcken eenpaerlick;
[...] Met de kinderen van Ammon ghync Ryhove wercken,
Want deur ghewelt wiert zynen [Hessele] baert afgesneden;
Zijn dat kerstene zeden?'⁴⁶

Naast de verschillende veroveringen vonden er ook nog andere gebeurtenissen plaats. Zo waren er te Gent van 18 tot 22 mei plunderingen in de kloosters van de vier Gentse bedelorden tijdens de *Pinksterstorm*. Deze gebeurtenis was een zeer grote slag voor het rooms-katholieke geloof in Gent. Hoewel aan deze gebeurtenis slechts een twaalfstal regels gespendeerd wordt, is de *impliciete* vermelding doorheen de volledige codex terug te vinden. De storm in de Gentse kloosters werd nog eens herhaald op 24 augustus, waarbij de auteur van tekst 13 de vergelijking trekt met de gebeurtenissen in Parijs tijdens de Bartholomeusnacht, hoewel het in Frankrijk de hugenoten waren die afgestraft werden, terwijl het geweld in Gent gekant was tegen de rooms-katholieken:

'Noch niet ghenouch, maer den 24sten van Ougste,
Als [zoals] de verwoeste, op Sente Berthelmeeus-dagh snel,
Was't dat men alle de kercken te breken begouste,
Door mynen [Hembyze] quaden wille ende gheboden fel.
Mijghem hier inne heeft hem ghequeten wel,
Ende 't veendel van Suca sach men bestaen
De Hooftkerke des stats, de papen zijnde rebel;
In't clooster t'Sente Pieters was ooc 't beste ghedaen.
Gheen kerke zoo groot die dit spel couste ontgaen,
Den draet hadde ick ghesponnen, 't ghemeente moesten cnoopen,
Vele moghten 't noch wel metten halse becoopen'⁴⁷

De Bartholomeusnacht - en de vrees dat een gelijkaardige afrekening ook in Gent zou gebeuren - wordt ook nog vermeld in tekst 29: 'Dat te Ghendt een bruloft, als te Parijs moght hebben lest stê. Eens moght gebeuren, 't zy u vercombient'.

⁴⁵ Decavele, *De eerste protestanten*, p. 273.

⁴⁶ T 48, v. 21-25, v. 37-39 en v. 43-49.

⁴⁷ T13, v. 58-68.

'HOORT, HOE 'T GAET TE GHENDT'

De verschillende veroveringen in 1579 van de rooms-katholieken (Malcontenten) en de calvinisten worden, net zoals dat het geval was met deze van 1578, uitvoerig besproken. Het is echter frappant dat zowel de successen als de nederlagen van de Malcontenten volgens de auteurs moeten gezien worden als onderhevig aan Gods wil:

'Halewijn, het slot,
Al moest hijt [Montigny] verlaten,
En Comene, het cot,
't En zal uliën niet baten;
Ghy die Gods kercke schent
Zullet noch al beclaghén,
Want daer elck Malcontent
Wilt clouck zijn leven waghén⁴⁸

'Uut groten spyte, dat hemliën [calvinisten] wiert ontknocht,
Zo hebben sy brocht een legher te velde.
Gode lof, zy sijn voor Gheersberghe gherocht;
Daer wierden sy betaelt, maer niet met ghelde,
Voorwaer den loop haerliër noch eens quelde.
Vele quamen in stadt metten hoofde verdraeyt,
Meenende dat Egmont haerliër voetstappen telde:
Het sijn al wraken van God ghesaeyt,
Dus siet dat ghy hem paeyt⁴⁹

Hoewel de Malcontenten dus verloren in Komen en Halewijn, waarschuwen de auteurs dat de kerkschenders het zich nog zullen beklagen want de Malcontenten beschermen immers Gods kerken. Ook bij de overwinning in Geraardsbergen wordt de macht van God aangehaald: de calvinisten werden zo vernederd en verslagen omdat het de wraak van God was.

De mislukte aanval op Aalst door de calvinisten in maart 1579 komt zeer veel voor in de verschillende teksten, waardoor men de indruk krijgt dat de nederlaag te Aalst voor de auteurs hét vermanende voorbeeld is:

'Quatrioten goet,
Sprac Ryhove, tot sijn behouven:
[...] Aelst was ons toegheseit,
Dwelc wy nu moeten falen;
Den Prince qualic greit [mishaagt]
Dat naer ons schoten de Walen⁵⁰

⁴⁸ T19, v. 17-24.

⁴⁹ T48, v. 127-135.

⁵⁰ T19, v. 89-96.

TINE MANNAERTS

‘Met valsche listen zocht hy [Willem van Oranje] Aelst te vercrachten,
[...] Maer God wilde Aelst wachten [bewaken], zy moesten altijd vliên’⁵¹

‘Waer zidy nu, Ryhove, upperste cornel
Van ’t leger rebel, wilt u vercloucken
Om Aelst in te nemen, met moede fel; [...]
Die Malcontenten ontbieden u clouc met moede:
‘Zijt op u hoede, wy commen u volc bestryden,
Doet an u ynckl schoens, oft als verwoede
Zullen met uwen bloede u scransen ontvryden’⁵²

De vlucht van Datheen (1531-1588) en Hembyze uit Gent op 29 augustus 1579 wordt natuurlijk het uitvoerigst behandeld in tekst 13 (‘den Oorlof’), maar ook in tekst 6 krijgt deze gebeurtenis een vermelding:

‘Hembyze moest gaen zaen,
Door al zijn valsch vermaen,
Dat hy hadd’ helpen stellen
Teghen den Prince wijs;
’t Subtjil advijs
Smalt haest als ijs,
Het waren al rebellen,
Die hem gaven den prijs.
Dathenus obstinaet, quaet,
En coust hem gheven raet,
Noch al zijn ruyters mede,
Noch capiteynen fijn,
Up dat termijn;
Het moeste zijn
Dat hy zoud ruymen de stede,
Of hem naecte groot ghepijn’⁵³

Het einde in zicht (1580-1585)

De gebeurtenissen die plaatsvonden tussen 1580 en 1585 zijn op te delen in twee grote delen: enerzijds zijn er de veroveringen van de calvinisten en de Malcontenten en anderzijds zijn er de veroveringen door Alexander Farnese. Hoewel de Malcontenten en Alexander Farnese de facto samenwerkten, wordt

⁵¹ T41, v. 36-39.

⁵² T42, v. 1-3, v. 12-13, v. 34-37.

⁵³ T6, v. 9-24.

'HOORT, HOE 'T GAET TE GHENDT'

hier in de codex geen verband gelegd.⁵⁴

Op 27 januari 1580 veroverden de Malcontenten Kortrijk, waarna ze op 8 juli naar Gent trokken en daar een verrassingsaanval op de stad uitvoerden. Deze ontwikkelingen worden enkel vermeld in tekst 40 maar niettemin besteedt men er veel verzen aan. De auteur van dit 'liet' laat de goedheid van de Malcontenten overal tot uiting komen:

'Als wy in stede [Kortrijk] commen,
Den Conynck dan begheert
Dat wy als den vrommen,
Ons zouden tooghén expeert;
Rooven, moorden en branden
Laet ons dat schuwen al;
Want elck daer voor in handen
Twaelf maent gaeyge hebben zal'⁵⁵

De oorzaak van de mislukte aanval op Gent is volgens de auteur te wijten aan het slechte weer ('Als deur reghen en wint elc haecte naer verblyên') dat door God was opgewekt. De auteur stelt immers dat God de stad een ergere straf wil opleggen dan een verovering door de Malcontenten ('De misdaet van ulieden moet meerdere straffe ontfaen').

De militaire acties van de Malcontenten en hun tegenstanders moeten nog aangevuld worden met één aanvalspoging van de calvinisten: Aalst moet voor hen een belangrijke stad zijn geweest want na de reeds vermelde mislukte aanval in maart 1579 werd op 2 januari 1582 een nieuwe onsuccesvolle poging ondernomen om de stad in te nemen. Tekst 51 geeft een zeer gedetailleerde voorstelling van de situatie en ook tekst 53 getuigt van een grote kennis van de gebeurtenis (beide teksten werden geschreven door Loys Heindricx). Wederom schrijft de auteur de nederlaag van de calvinisten toe aan de wil van God:

'Onwindelick es de stadt, schrijft de prophete waerachtich,
Die God zelve waect, 't sy wat vyanden machtich
Doen aenslagh onsachtich, het es al pyne verloren;
Dus haut u gherust, ghy guessche natie manslachtich,
Om Aelst te massacrerén en weest niet meer ghedachtich:
Want ghy ziet eendrachtich heeft God die stadt vercoren,
Tot bet dan thien reysen hebby ghyliên ghezwoeren,

⁵⁴ Op 6 april 1579 kwam Montigny met Alexander Farnese tot een 'reconciliatie'. Het verdrag van Mons-Saint-Elois zorgde ervoor dat de Malcontenten-beweging de facto ophield te bestaan. Montigny stelde zijn troepen ter beschikking van Farnese en enkele steden (waaronder Menen en Kassel) werden ter beschikking gesteld van de landvoogd. Zie T. Wittman, *Les Gueux dans les 'Bonnes Villes' de Flandre (1577-1584)*, Budapest, 1969, p. 287.

⁵⁵ T40, v. 33-40.

TINE MANNAERTS

Om in 't bloet te versmoren, groot metten cleenen;
Het es nu meer dan tijt, vreest des Heeren toren'⁵⁶

Alexander Farnese (1545-1592) volgde op 1 oktober 1580 zijn oom Don Juan op als landvoogd van de Nederlanden. In diplomatie werd hij vaak gelijk gesteld met Willem van Oranje, terwijl de militaire capaciteiten van de nieuwe landvoogd deze van Willem de Zwijger overtroefden. In januari 1581 stelde Farnese aan zijn neef Filips II een krijgsplan voor, wat hem in staat moest stellen om de opstand in de Nederlanden volledig te onderdrukken. In plaats van de steden rechtstreeks aan te vallen, hiervoor had hij meer manschappen nodig dan de 61.162 die hij in oktober 1582 bezat, isoleerde hij de omliggende steden, waardoor de belangrijke steden (Gent, Brugge, Ieper, Antwerpen en Brussel) uiteindelijk konden veroverd worden met een betrekkelijk kleine troepenmacht. Het resultaat van deze doordachte tactiek is bekend: na de val van Antwerpen in augustus 1585 was het Zuiden terug volledig in de macht van de Spaanse kroon.⁵⁷ De verschillende veroveringen van Farnese worden wel in de codex vermeld, maar enkel in dit extract uit tekst 58:

'Lieven, wildy ontslegghen zijn van uwen grooten brant,
Hier es een fraey medicijn van Italien in 't lant;
Caerle de Ve, met zijn grootmoeder zonder fraude paerde
Binnen de vlaemsche Landauwen.
Hy [Alexander Farnese] zal u wel helpen; want veel steden heeft hy ghe-
daen onderstant,
Die hy met uwer ziecten bevanghen vant,
Als Doornicke, Cortrijcke ende Audeaerde.
Zijnde in groot benauwen
't Gheheel Westquaertier met die van Ypre zijn by hem behauwen,
En Brugghe ooc zonder ghewelt.
Aelst en Dendermonde, daer ghy gans up telde u betrauwen,
Zijn fraey op haer voeten ghestelt;
Vilvoorden, Mechelen en Bruessel, die noch deerlyk zijn ghequelt,
Zullen ooc haest vercloucken.
Antwerpen van cranckeden ghelijc de snee smelt;
Den Zelven medicijn zullen zy ooc moeten gaen besoucken'⁵⁸

Het is zeer opmerkelijk dat de insluiting van Gent en de uiteindelijke overgave van de Arteveldestad op 1 september 1584 helemaal niet aan bod komen in de codex. Niettegenstaande het feit dat de veroveringen van Farnese door de auteur in tekst 58 worden gezien als een 'medicijn' dat Gent ook beter zou nemen, is er van de uiteindelijke 'genezing' van de stad Gent niets terug te

⁵⁶ T53, v. 4-9.

⁵⁷ Groenveld & Leeuwenberg, *De tachtigjarige Oorlog*, pp. 117-119.

⁵⁸ T58, v. 63-78.

vinden. Zoals gesteld, worden deze veroveringen in tekst 58 slechts met de naam van de stad weergegeven, terwijl er toch een zekere 'impact' op de bevolking moet geweest zijn. De stress-impact en het opwekken van verzet, kunnen we onder andere opmerken uit de hoop die terug in Jan van Hembyze werd gesteld, toen hij op 24 oktober 1583 terug naar Gent werd gehaald. Van deze emoties, onderhandelingen of gebeurtenissen is echter niets terug te vinden in de codex

De verschillende gebeurtenissen die in het handschrift aan bod komen, zijn van velerlei aard. Het is dan ook interessant te zoeken naar patronen, frappante verschillen of eigenaardige vaststellingen. Wanneer men de gebeurtenissen die *en passant* worden weergegeven niet meerekent (en dit zijn er een hele hoop), blijven er slechts enkele groepen van gebeurtenissen over waaruit vaststellingen kunnen worden gededuceerd.

Ten eerste blijkt symboliek in de teksten een grote rol te spelen. De terugkerende vermeldingen van Willem van Oranje en het 'hart van Gent' wijzen erop dat aan deze symbolische alliantie veel aandacht werd geschonken en dat deze ook werd gezien als een groot argument tegenover de prins. Een ander element van symboliek is de dood van Hessele, waarbij zijn baard als hoofdtooi door Hembyze werd gedragen. Ook via deze symboliek werd afgegeven op een politiek figuur. Hembyze en Oranje behoorden tot de top van de Gentse politieke figuren; het feit dat aan deze twee belangrijke figuren twee sterke symbolische voorwerpen als *verwijten* werden gelinkt, hetzij als bekritisering van het politieke verraad aan de stad hetzij om de hardheid en wreedheid van de persoon aan te tonen, is zeer interessant.

Ten tweede zijn de politieke gebeurtenissen vooral toegespitst op de militaire veroveringen en nederlagen in de verschillende steden van de Nederlanden. Dit is niet zo opmerkelijk als we de eerder aangehaalde stelling van Arnade in het achterhoofd houden. Steden maakten nu eenmaal deel uit van de beeldvorming tijdens oorlogstijd. Niettegenstaande deze beeldvorming is het toch wat eigenaardig dat andere politieke gebeurtenissen *bijna volledig ontbreken* in de verslaggeving van de codex. Wat met de machtsgreep te Gent in 1577 (dit wordt enkel in tekst 13 vermeld) of de latere staatsgreep van Hembyze in 1579? Waarom werd de blijde intrede van bijvoorbeeld Frans van Anjou op 20 augustus 1582 nergens verteld?⁵⁹ Deze en andere intredes zaten vol symboliek, overdracht van overtuigingen en tentoonspreiden van machtsrelaties. Waarom werd hier niets over weergegeven? Ook vele andere gebeurtenissen te Gent bleven onderbelicht.

Bovendien is er een zeer sterke oriëntering in de teksten wat betreft de politieke gebeurtenissen: hoewel Willem van Oranje zeer veel aan bod komt, is de vermelding steevast op zijn *persoon* gericht als één van de leiders van de verzetsgroepen. Zijn politieke manoeuvres, veldslagen en verdragen komen zelden

⁵⁹ W. Waterschoot, 'Vorstelijke intochten 1577-1584', in J. Decavele (ed.), *Het eind van een rebelse droom*, p. 116-122.

of nooit aan bod. Hoewel de militaire evenementen het overgrote deel van de vermelde gebeurtenissen uitmaken, is er over bepaalde personen of stromingen (zoals Willem van Oranje) zeer weinig of niets vermeld. Ook de politieke structuren en evoluties in de stad Gent zelf blijven grotendeels ondervermeld. Daarenboven wordt veel aandacht besteed aan de Spaanse furie, maar heeft dit enkel betrekking op de zeer lange tekst van de 'nieu balade', waardoor deze weergave eigenlijk niet in verhouding staat tot de rest van de codex.

Een vierde vaststelling heeft betrekking op de weergave van de militaire veroveringen. Er zijn slechts enkele successen en nederlagen waaruit voldoende informatie kon gehaald worden om er een verhaal rond te weven. Dit zijn de overwinningen van de Malcontenten te Menen en Geraardsbergen en hun nederlagen te Halewijn, Komen en Gent. De calvinisten beten in het zand in Aalst en Outrijve. Deze gebeurtenissen hebben steevast dezelfde voorstelling waaruit twee basiskenmerken kunnen gedestilleerd worden. Ten eerste wordt God als de 'regelende macht' overal bij betrokken: Gods macht zorgt voor de overwinning of de nederlaag, zoals de gutsende regen bij de mislukte aanval van de Malcontenten te Gent. Ten tweede komen de Malcontenten *altijd* als winnaars uit de bus. Dit is logisch wanneer ze ook effectief een overwinning hebben behaald en deze overwinningen worden dan ook breed uitgesmeerd, zoals bij Menen het geval is. Het feit dat deze overwinning te Menen verschillende keren voorkomt in de codex, toont aan dat hier inderdaad zeer veel belang aan werd gehecht. Maar ook wanneer de calvinisten zegevieren, worden de Malcontenten gezien als de echte winnaars. Een nederlaag van de Malcontenten wordt gezien als 'uitstel' van executie, waarna God de calvinisten nog zwaarder zal straffen. Dit is zo te Gent, waar de regen door God werd gezonden omdat hij van mening was dat de burgers een ergere straf verdienden dan louter een inname van de stad door de Malcontenten. Een overwinning door de calvinisten gaat daarom ook bijna altijd gepaard met een waarschuwing dat het tij zal keren en dat men beter overgaat tot bekering nu de toorn van God nog niet is losgebarsten.

Een laatste opmerking betreft de herovering van de Nederlanden door Farnese. Zoals reeds eerder vermeld, komen deze veroveringen slechts zeer kort aan bod. Bovendien wordt de belangrijkste gebeurtenis vanuit Gents standpunt, namelijk de overgave van de stad Gent op 17 september 1584, helemaal niet weergegeven, terwijl latere veroveringen (Vilvoorde, Brussel, Mechelen en Antwerpen) wel worden aangehaald.

Afsluitend kunnen we zeggen dat, deze vijf vaststellingen enkele karakteristieken van de codex naar voor hebben gebracht. Vast staat dat, de schrijvers van de teksten zeer veel belang hechtten aan God en hun rooms-katholieke geloof, terwijl hun aandacht vooral gevestigd was op de militaire gebeurtenissen in hun leefomgeving. Ook de symboliek in relatie met belangrijke individuen benam een beduidende plaats in hun schrijfstijl en manier van informeren. Er kan op basis van deze gebeurtenissen niet echt gesteld worden dat het handschrift een specifiek Gentse oriëntatie heeft; enkel de mislukte aanval van de

Malcontenten en de symboliek rond het hart van Gent brengen de relatie tussen Gent en het handschrift naar voor. De Arteveldestad komt in verhouding met andere gebeurtenissen en steden niet significant méér aan bod.

4. Individu of groep? Grensoverschrijdende categorieën

In onderstaand betoog komen de belangrijkste individuen en groepen aan bod, zoals ze vermeld worden in het verzamelhandschrift. Voor een overzicht van alle teruggevonden personen, zie de index van persoons- en groepsnamen in bijlage 3.

De stad Gent en haar inwoners

In verschillende teksten wordt de stad als geheel aangesproken. Uit de benamingen die aan de Arteveldestad worden toegekend, blijkt duidelijk dat de schrijvers met weemoed terugkijken op de weelde en welstand die de stad in het verleden bezat. Zo wordt de 'edel hoofstat van Ghent'⁶⁰, de 'Gentsche valeye'⁶¹ of de 'Ghendschen Leeu [...] 't Hooft van Vlaenderen in eeren ende in staten'⁶² in de meeste teksten beklagd. Het 'hoofd van de Vier Leden'⁶³ heeft duidelijk haar beste tijd gehad ('Och, hoofd van Vlaenderen, hoe waert ghy verheven!⁶⁴) en moet opletten dat ze niet al haar macht en glorie verliest ('want wordt ghy blent, ghy sult zoo deerlick ghebril zijn'⁶⁵). In enkele teksten wordt echter ook verwijtend met de vinger gewezen. Uit tekst 22, waar elke regel met 'Ghent' begint, is het duidelijk te merken aan de stokregel ('Ghendt, u zonden plaghen u') dat de stad het aan zichzelf heeft te danken ('Ghent, ghy brynght u zelven tot desen'⁶⁶). Zoals altijd ligt de oplossing bij God, die haar kan verlossen van haar ziekte, haar blindheid en haar zonden:

'Dus als die hoofstat van Vlaenderen vol expeerdicheit,
Met haer inwoonders blent is, duer eenighy aenvichtinghe,
En als zy den Vader aenrupt met volheerdicheit,
God sal se den bril opsetten t'huerlieder verlichtinghe'⁶⁷

De burgers in Gent worden op verschillende manieren aangesproken of weergegeven. Meestal worden ze gerepresenteerd door de Gentse Leeuw of de Maagd van Gent, maar ook de benamingen 'Lieven', 'Baven' of 'Staessen' zijn

⁶⁰ T44, v. 1.

⁶¹ T48, v. 115

⁶² T27, v. 1-2.

⁶³ T57, v. 22.

⁶⁴ T27, v. 36.

⁶⁵ T44, v. 2.

⁶⁶ T22, v. 27.

⁶⁷ T43, v. 49-52.

een verwijzing naar de inwoners van de Arteveldestad. Daarnaast wordt de stad Gent ook als deel van het grotere stedelijke domein vernoemd.

Tijdens de Calvinistische Republiek vormde de *Maagd van Gent* een zeer belangrijk symbool voor het regime. Zo werd de Maagd vermeld in pamfletten, nam ze een centrale plaats in bij blijde intredes en werd ze afgebeeld op het muntgeld dat door Hembyze werd ingevoerd. Anne-Laure Van Bruaene stelt daarom dat tijdens het calvinistisch bewind de *Maagd van Gent* als een werelds alternatief werd gezien voor de Heilige Maagd Maria.⁶⁸ De Gentse Maagd symboliseerde het stedelijke, communautaire ideaal en werd dus als een representatie gezien van de Arteveldestad.

Ook in het handschrift is het belang van de Maagd terug te vinden. Er werd al eerder gewezen op de symboliek met het *hart van Gent* dat aan Willem van Oranje werd geschonken, en dit is dan ook één van de associaties die in de teksten terug te vinden zijn. Over het algemeen is de voorstelling van de stad Gent en haar inwoners via het symbool van de Gentse Maagd steeds dezelfde: de Maagd lijdt pijn en dient zich te bekeren voor het te laat is, zodat ze gered kan worden van haar ongemakken. Zo schrijft de auteur van tekst 56 als volgt:

‘Och Leeukens, hoe mueghdy die zuver macht idoone,
Andoen dese rauwe, zo elck mach merkcn,
Besmettende haar witte cleerkens met boose ghewercken’⁶⁹

De auteur van deze tekst gaat verder door aan Filips II te vragen ‘zuver te maken de bevelecte Maeght van Ghent, die deur de quaetwillighe lijdt groot torment, ende van de nieuwichheit t’eenemael es gheschoffiert’.⁷⁰ De Maagd wordt in andere teksten op velerlei manieren beklaagd. Tekst 45 wordt volledig gewijd aan de Maagd die haar zicht kwijt is: ‘Boven alle andere hooghe ghefloereert; maer u schoon, claer ghesichte es nu ghecorrumpeert, en door verblentheit siet men u borghers myncken [verzwakken]’.⁷¹ De enige manier om tot verlossing te komen, is God om genezing bidden ‘bidt God sonder swichten dat hy wil verlichten u blentheit, groot boven maten’.⁷² Bidden tot God is altijd de enige oplossing, zo blijkt ook uit tekst 39, waar de Maagd door haar Leeuwen is verscheurd:

⁶⁸ D. Keene, ‘Cities and Cultural Exchange’, in R. Muchembled & E.W. Monter (eds.), *Cultural Exchange in Early Modern Europe*, Cambridge, 2007, p. 4; Van Bruaene, ‘Culture politique et capital social.’ (te verschijnen).

⁶⁹ T56, v. 47-49.

⁷⁰ T56, v. 56-58.

⁷¹ T45, v. 6-7.

⁷² T45, v. 40-41.

'HOORT, HOE 'T GAET TE GHENDT'

'Oorlof, schoon Maeght van Ghent verheven,
Met al u Leeuwen, goet en quaet.
De goede laten wy hier beneven,
Van de quade nu dit liet gaet.
Wy bidden God, ons toeverlaet,
wel sterck
Dat hy vergheve ulieder misdaet,
Ende verleene een beter werck'⁷³

De Gentse Maagd is zonder bescherming niet veel waard: 'naect en lack voorwaer, berooft van al u ghesinde vlack [uitgestrekt gevolg]⁷⁴ en 'die heeten u te bewaren [beschermen] zullen u maecken schu; kerckbrekers, zulcke scharen, scandalizeren u'.⁷⁵ De schuld wordt echter meestal in de schoenen geschoven van de beschermers van de Maagd, waardoor de Maagd zelf als slachtoffer wordt voorgesteld. In tekst 48 vreest Adriaan van Caseele (hij werd door de calvinisten geëxecuteerd) dat de Maagd nooit meer de vriendin van de koning zal zijn door het slechte gedrag van de stad.⁷⁶ Hoewel de Maagd dus symbool staat voor de Gentse bevolking en ze dus de problemen aan zichzelf heeft te danken, wordt in de teksten steevast een onderscheid gemaakt tussen de Maagd van Gent met een liefdadig karakter, die de waardigheid en trouw van de stad vertegenwoordigt, en de ontrouwe bevolking en de bewakers van de Maagd die door hun onverantwoord gedrag 'besmettende haer witte cleerkens met boose ghewercken'. De auteurs van de teksten doen de lezer dus geloven dat de Maagd met haar reine en pure karakter bleef strijden voor de waardigheid van de stad. Vanuit rooms-katholiek standpunt kan de Maagd zo geïnterpreteerd worden als een voorvechtster van het rooms-katholieke geloof en de welvaart die verloren ging tijdens de Gentse Calvinistische Republiek.

Den Ghendschen Leeu wordt op twee radicaal verschillende manieren ingevuld in de tekst. Uit bovenstaand citaat bleek al dat er goede en kwade leeuwen zijn, namelijk de 'ghetrau bleven Leeukens' en de andere leeuwen die de 'zuver Maecht idoone andoene desen rauwe'.⁷⁷

De 'ghetrau gebleven Leeukens' zijn 'reyn ghemaniert' en helpen Filips II om 'bystaen en verlossen van 't quaet bloet gheronnen u landen.' Deze 'Conynck van alle dieren' wordt in tekst 54 door de Papist aangemoedigd om het heft in eigen handen te nemen:

⁷³ T39, v. 113-120.

⁷⁴ T39, v. 61-63.

⁷⁵ T40, v. 117-120.

⁷⁶ T48, v. 239-242.

⁷⁷ T56, v. 47 en v. 61.

TINE MANNAERTS

'Hau, Leeukin van Ghendt, wildy niet hooren? [...]
Wildy niet aenzien den jammer groot,
Die bloedighe tranen, den grooten noot,
Die binnen u palen zijn in saysoene? [...]
Dus willet hernemen en scherpen u clauwen,
Of zy zullen met u ghecken die u benauwen,
En zeggen: 'Dit Leeuken, naer haer bediet,
Can stampen en smooeren; maer anders niet'⁷⁸

De leeuw wordt ook vaak aangespoord om toch vooral op te letten voor de vijand: 'Princelicke Leeuwen fijn, zijt beter op u hoede; [...] den vyant terden aen 't boort op dat ghy compt uut wenen.'⁷⁹ Maar deze waarschuwing kwam te laat, waardoor de zieke leeuw niet anders kan dan vertrouwen te stellen in God:

'Hoort toe, ghy Leeuwen fijn,
Al van de Ghentsche stede,
Betrout tot elck termijn
Op Gods ghenadichede,
Die zouct paeys ende accort
En 's conyncx prospereren,
God sal tot u confoort
De landen doen floreren'⁸⁰

De afvallige leeuwen kunnen in de tekst op weinig bijval rekenen; hen wordt aangeraden te stoppen 'briesschen en tieren'⁸¹ en zich snel te bekeren en de koning terug te volgen. De 'dwase menschen blent en de 'vervaerde bouwen'⁸² proberen de katholieken te verdrijven en de Maagd van Gent te verscheuren ('U Leeuwen willen u nu verschueren'⁸³) maar ze zullen uiteindelijk toch het onderspit moeten delven zoals de auteur van tekst 38 vertelt:

'Verblijt ghy Papegaeyen reene,
Al heeft ulieden verdreven zaen
Den Leeu, uut zynen nest ghemeene;
Een Voghelken zal u bystaen.
Al scheen 't onlach cleene t'uwere vrame,
Het Conyncxken is zynen name.

⁷⁸ T54, v. 1, v. 5-7 en v. 13-16.

⁷⁹ T12, v. 42-43 en v. 46-47.

⁸⁰ T19, v. 1-8.

⁸¹ T42, v. 95.

⁸² T40, v. 65 en v. 74.

⁸³ T39, v. 3.

'HOORT, HOE 'T GAET TE GHENDT'

Clouc, vlouc, deur zijn verzouc,
Zal den Leeu crupen in den houc'⁸⁴

De tweedeling tussen de goede Leeuwen en de 'slechte' leeuwen is ook in de meer algemene benaming van de Gentse burgers op te merken. Uit tekst 43 blijkt dat de burgers niet allemaal over dezelfde kam te scheren zijn:

'Niet dat ic segghe dat die van Ghent zijn beseven hier
Alle t' samen verblendt in huerlieder verstant.
Och, ic weet wel, neen zy; want, zonder sneven schier,
Daer isser noch veel verlicht bin die stadt verheven, fier,
Al zijnder veel gheweken van dat oprecht woort Gods plaisant'⁸⁵

In de dialoog tussen Lieven en Kalle (tekst 36) is dit ook zeer duidelijk: Lieven is de Gentenaar die tot inkeer is gekomen en zijn vertrouwen in God en de koning stelt. Kalle daarentegen is vooral gebrand op het verwerven van rijkdom en wil niet luisteren naar de raad van Lieven om zich te stellen 'in 's conynx ghenade'.⁸⁶ Ook de dialoog tussen Raessen en Staessen geeft ditzelfde beeld (tekst 10).

Over de afvallige inwoners van Gent hebben de auteurs van de teksten wederom éénzelfde visie: deze 'hijnckepijnckers' en 'princelicke lueghenvinders' moeten de stad uitgejaagd worden want 'de stadt dient ghepurgiert van zulc een boose generatie'.⁸⁷ Zij zijn de oorzaak van de problemen in de stad en het is dan ook tijd dat ze hiervoor gestraft worden:

'Wee u, ghy Ghendsche bloetgierighe honden,
Den helschen Satanas hebby los ontbonden'⁸⁸

De straf zal hen worden opgelegd door God ('God sal se punieren'⁸⁹), maar in één van de teksten is ook Montigny bereid om de inwoners van Gent een lesje te leren: 'Die Gantoysen blyven even bot, hoe dat ic [Montigny] se heb gheschonden, ic wille haer noch eens gaen fautsonneren'.⁹⁰

Uit de weergave van de burgers via het symbool van de Maagd of de Leeuw, kan besloten worden dat er een zeer sterke dualiteit in de teksten wordt gehandhaafd. Deze tweedeling wordt overal doorgevoerd en er worden steeds dezelfde emoties aan gekoppeld: de katholieke *goede* Leeuwkens bescher-

⁸⁴ T38, v. 1-8.

⁸⁵ T43, v. 14-18.

⁸⁶ T36, v. 156.

⁸⁷ T57, v. 1, 83 en v. 99.

⁸⁸ T59, v. 1-2.

⁸⁹ T42, v. 90

⁹⁰ T48, v. 185-186.

men de Maagd tegen de *slechte* Leeuwkens en de afvallige Gentenaars. De stadssymbolen werden door de rooms-katholieke schrijvers van de teksten dus omgevormd tot ze konden gebruikt worden voor de katholieke propaganda. Deze 'omvorming' zagen we ook al in de nederlagen van de Malcontenten, die steeds werden weergegeven in het voordeel van de rooms-katholieken.

De calvinistische kopstukken te Gent

De verspreiding van de Calvinistische leer was een doorn in het oog van de schrijvers van de codex:

'Veel quaets ghezaeyt werd hier alom in't ronde
Deur herte en monde, met boose arguatie,
Calvinus gheslachte en acht gheen zonde
Te wederstane onderdanicheit, met loosen vonde'⁹¹

De volgelingen van Calvijn delen volgens de auteurs veel eigenschappen met luizen ('De luysen en Calvinus commen overeen van ghewercken'⁹²), drinken samen met de hoer van Babylon ('Calvinus doet se [Babylon] op hauwen den gaudenen cop'⁹³) en kunnen 'goet van quaet niet sceeden'.⁹⁴

De verpersoonlijking van het calvinisme in Gent was ongetwijfeld Pieter Datheen, die door Lucifer als volgt wordt beschreven:

'Mynen zeer ghetrauwen knecht,
Wiens tonghe ic zeer wel weet te roeren [...]
Hy weet te clappene ghelijck eenen gaey,
Ghelijck eenen inghele, noyt zoo fraey.
Hy weet de Vlaminghen nae den mont te praten,
Hy bevalt hemlien in alles wel boven maten'⁹⁵

In de teksten komt Datheen vooral naar voor als de raadgever van Jan van Hembyze. Hieraan wordt steeds de reeds vermelde vlucht uit Gent gekoppeld en bovendien wordt Datheen voorgesteld alsof hij met zijn 'slechte raad' Hembyze in het ongeluk dreef:

'Dathenus raet mach ic [Hembyze] wel beclaghen,
Ende al mijn daghen met droufheit bekinnen [...]
Adieu, Judas, verradere, met uwen rooden baert'⁹⁶

⁹¹ T4, v. 18-21.

⁹² T16, v. 110.

⁹³ T15, v. 46-47.

⁹⁴ T5, v. 17.

⁹⁵ T3, v. 11-12, v. 14-15 en v. 20-21.

⁹⁶ T13, v. 135-136 en v. 575.

'HOORT, HOE 'T GAET TE GHENDT'

Ook het schenden van de religievrede is voor de auteurs van het handschrift een groot probleem. Hoewel het akkoord oorspronkelijk door Hembyze en Datheen was afgekondigd ('t Accord dat was ghedaen, zaen besworen, also ic waen, by broeder Pieter Gaethenen, en Hembyze excellent, Heere en wet present'⁹⁷) waren zij het uiteindelijk zelf die de afspraken niet meer naleefden ('Adieu, Religions-vrede, ghy en wordt niet meer gheuseert'⁹⁸). De auteur van tekst 24 vindt dan ook dat Datheen en Hembyze door hun eigen handelingen hun vertrek in de hand hebben gewerkt 'zy sijn ten rechte uitgestreken.'⁹⁹

Jan van Hembyze voerde samen met François van Kethulle, heer van Ryhove op 28 oktober 1577 een staatsgreep uit te Gent. Zij installeerden een calvinistisch bestuur en onderdrukten zo het rooms-katholieke geloof. Verschillende anti-katholieke handelingen worden in de codex weergegeven, zoals het laten roven en plunderen van de kerken en kloosters in de stad:

'Te Ghendt heeft Hembijns en Ryhove mede
Dit spel [roven en plunderen] subtylick eerst in ghebrocht,
Al deur den Prince, schender van de vrede,
Die se daer toe ooc heeft verzocht'¹⁰⁰

Ook de constructie en latere abductie van de religievrede worden bekritiseerd in tekst 64 en 24. Zoals al werd aangegeven, was de relatie tussen Hembyze en Datheen niet eenvoudig, aangezien in de tekst wordt aangegeven dat Datheen - door zijn raadgevingen - Hembyze in de problemen had gebracht. Ook de relatie tussen Hembyze en Ryhove is niet eenvoudig weer te geven. Hoewel ze oorspronkelijk samenwerkten ('Hembyze en Ryhove stelden 't eerst op te Ghent'¹⁰¹) ging Ryhove al snel een meer gematigde koers varen.¹⁰² Uit 'den Oorlof' blijkt dat Ryhove een van de grootste tegenstanders van Hembyze was geworden: 'Adieu, Ryhove, ghy mijn meeste partie [voornaamste tegenstander] waert'.¹⁰³ Tekst 13 geeft een volledige beschrijving van de verfoeilijke acties die Ryhove volgens de auteur van de tekst gedurende zijn machtsperiode ondernam. Zo liet hij de kloosters 'doen breken, raseren, in stucken ghesplintert, rooven en pillieren daer 't elcken aenzach' en werden de rijke katholieken en geestelijken beroofd.¹⁰⁴

⁹⁷ T64, v. 73-77.

⁹⁸ T64, v. 111-116.

⁹⁹ T24, v. 26-29.

¹⁰⁰ T39, v. 49-52.

¹⁰¹ Verklaring: Hembyze en Ryhove stelden eerst Gent op stelten, T48, v. 143.

¹⁰² Onder andere het ondertekenen en navolgen van de religievrede leidden tot een breuk tussen de gematigden, waar onder andere Ryhove deel van uitmaakte, en de radicalen met Hembyze. Zie Despretz, 'De instauratie der Gentse Calvinistische Republiek (1577-1579)', pp. 147-155.

¹⁰³ T13, v. 388.

¹⁰⁴ T13, v. 38-39, v. 69 en v. 115-116.

Net als Hembyze kon ook Ryhove op weinig sympathie rekenen. Verschillende auteurs stellen Ryhove de vraag waar hij uithangt, omdat hij door zijn laksheid zijn troepen in gevaar brengt:

‘O heere van Ryhove, waer blijft ghy zoo langhe,
 Metten Ghendschen standaert, niet om verrijcken?’¹⁰⁵
 ‘Waer zidy nu, Ryhove, upperste cornel [...]’
 Om Aelst in te nemen, met moede fel’¹⁰⁶

De auteur van tekst 6 heeft een soortgelijke vraag bij Hembyze: hij stelt de kapiteins en de legeraanvoerders de vraag hoe ze Hembyze ooit hebben kunnen vertrouwen: ‘Hoe laetty u vertrouven ulier alder cornel [Hembyze]?’¹⁰⁷ Hieruit blijkt dat de auteurs niet hoog oplopen met deze twee figuren, die blijkbaar ook hun eigen vrienden in de steek laten en daardoor nog meer veracht worden. Deze mening moet wel enigszins bijgeschaafd worden aangezien de terechtstelling van Jan van Hembyze op 4 augustus 1584 op het Sint-Veerleplein in twee teksten (59 en 62) vernoemd en sterk veroordeeld wordt. Hembyze werd door de volgelingen van Oranje gearresteerd op beschuldiging van hoogverraad omdat hij samen met Montigny een aanval op Dendermonde aan het voorbereiden was. Op die manier hoopten zij het belangrijkste verzetspunt in de Gentse regio omver te werpen om zo de weg vrij te maken voor de heroveringen van Alexander Farnese. De reden voor deze ommekeer in de handelingen van Hembyze zijn niet helemaal duidelijk, maar vast staat dat de situatie in Gent rond die tijd sowieso uitzichtloos was geworden, enkel de volgelingen van Oranje boden nog verzet tegen de veroveringspogingen van Farnese.¹⁰⁸

De auteur van tekst 59 veroordeelt de terechtstelling van Hembyze: de auteur gaat ermee akkoord dat Hembyze moet gestraft worden voor zijn vroegere daden, maar dat het geven van de straf weggelegd is voor ‘God en den Conynck.’ Bovendien wou Hembyze deze keer ‘de stat zetten van onrusten in vrede’ en moeten de ‘tyranten’ zich schamen omdat hij ‘de doot moet smaken, om zijn goede ghewercken’.¹⁰⁹ Ook in tekst 62 geeft de auteur zijn mening over de gebeurde feiten door de ‘voorlopers [leiders] vol van abusen’ en de ‘Geusen’ te waarschuwen: ‘Ghelijc ghy Hembyze hebt ghescoren zal men uliën ooc netten [vangen]’.¹¹⁰ Hoewel Hembyze de grote vijand was tot 1584, wordt hij dus zowaar verdedigd tegen zijn terechtstelling omdat hij de stad aan de Spaanse macht wou terugschenken.¹¹¹ De schrijvers sluiten Hembyze dus als het ware terug in hun armen omwille van zijn wisselend gedragspatroon. De motieven

¹⁰⁵ T25, v. 1-2.

¹⁰⁶ T 42, v. 1-4.

¹⁰⁷ T6, v. 35-36.

¹⁰⁸ J. Decavele, *De eerste protestanten*, p. 280.

¹⁰⁹ T59, v. 45-81.

¹¹⁰ T62, v. 74.

¹¹¹ Zie teksten 59 en 62.

'HOORT, HOE 'T GAET TE GHENDT'

achter deze aanvaarding kunnen zowel gericht zijn op de liefde die de schrijvers voelden voor de stad (Hembyze probeerde Gent immers terug in vrede te brengen) of op het belang van het rooms-katholieke geloof en de trouw aan de Spaanse vorst. Het is toch frappant dat de schrijvers bereid waren hun wroeging over de vorige handelingen en gruwelijkheden van Hembyze aan de kant te schuiven.

'*Willem verrare*'

Peter Arnade stelt in zijn boek *Beggars, Iconoclasts, and Civic Patriots* dat kroniek- en balladeschrijvers tijdens de Nederlandse Opstand de realiteit enigszins anders weergaven in hun creaties. De tegenstellingen die bestonden op het politieke veld werden in hun teksten duidelijker afgebakend, waardoor verschillen werden uitvergroot. Op die manier creëerden ze een duidelijk maar onjuist beeld van goed versus kwaad, zoals in de Geuzenliederen zeer vaak het geval is. Arnade wijst hier op de tegenstelling die ontstond tussen de hertog van Alva en Willem van Oranje; deze dualiteit was ook zeer populair in vele verschillende spotprenten uit die tijd (bijvoorbeeld rond 1572). Terwijl Alva ontegensprekelijk als de '*bad guy*' werd voorgesteld en verantwoordelijk werd gesteld voor de plunderingen, moorden, terechtstellingen en dergelijke in de Nederlanden, werd Oranje naar voor geschoven als de redder van het vaderland, die alles in het werk stelde om de Nederlanden bij elkaar te houden en te beschermen tegen de Spaanse tirannie. Deze positionering van Oranje versus de '*bad guy*' werd ook rond 1580 nog gebruikt, hoewel de Spaanse vorst en de paus dan eerder als de vijand werden gezien.¹¹²

De teksten uit de codex vertonen een grote gelijkenis met deze uiteenzetting van Arnade, zij het dat hierbij twee belangrijke verschillen zijn op te merken. Ten eerste kan de perceptie in het handschrift als het ware *omgedraaid* worden. De Spaanse vorst en Alexander Farnese worden gezien als de verdedigers van het rooms-katholieke geloof en de beschermers van de stad, terwijl Willem van Oranje ontegensprekelijk de *bad guy* is. Ten tweede is deze strikte dualiteit tussen goed en slecht niet volledig projecteerbaar op het handschrift. De hertog van Alva wordt ook in dit handschrift veracht voor de vernielingen die hij aanbracht in de Nederlanden tijdens onder andere de Spaanse furie. Volgens de uiteenzetting van Arnade past de hertog van Alva dus in het klassieke beeld van de *bad guy*. In latere teksten van het handschrift worden de Spaanse soldaten die vechten onder Farnese, aan de zijde van de Malcontenten echter verschillende malen 'Albanoysen' genoemd. In tekst 51, waarin de aanval van de Geuzen op Moeskroen wordt verteld, schrijft de auteur bijvoorbeeld het volgende:

¹¹² P. Arnade, *Beggars, Iconoclasts, and Civic Patriots*, pp. 212-213, 260-261. Verdere benamingen van de soldaten als 'Albanesen' kunnen teruggevonden worden in T45, v. 3 en T39, v. 76.

'De Albanesen ooc clouck te peerde
 Om de Guesen te bieden den tant,
 D'een metter Lance, d'ander te zweerde
 Hemlieden tooghende zeer vaillant'¹¹³

Er vindt dus een verandering van perceptie plaats over het individu van Alva, of toch op zijn minst over de Spaanse soldaten die nu blijkbaar positief gepercipieerd worden, ondanks de vroegere horror van de jaren 1570.

Een verandering in de waarneming is ook merkbaar bij de figuur van Willem van Oranje. In twee teksten uit 1577 en 1579 wordt Willem van Oranje voorgesteld als de beschermer van de Nederlanden, die het vaderland zal beschermen respectievelijk tegen de Spanjaarden (tekst 1) en Jan van Hembyze (tekst 6). Tekst 1 sluit af met de volgende raadgeving:

'De prinche van orangne zal u fray staen in staten [te hulp komen]
 Ende niet verlaten in gheender manieren.
 Bidt Godt dat hy uwen raedt en daet wil regieren [wegwijzen],
 Duer zynen gheest stieren [richting geven] tot zijnder eeren,
 Dat wy zynen lof met rusten haest mueghen vermeerren.'¹¹⁴

In deze twee teksten gaat de traditionele vormgeving van Arnade dus wel op: Willem is hier de *good guy* die de inwoners beschermt tegen de Spanjaarden en Hembyze (*the bad guys*).

In de overige 25 teksten waar Willem van Oranje wordt vermeld, is de weergave echter niet zo positief. Kenmerkend aan deze representatie is, dat zeer veel scheldwoorden en vernederende aanwijzingen gebruikt worden om zijn persoon te omschrijven. Hoewel ook andere politieke individuen het zwaar te verduren krijgen, zoals Hembyze of Datheen, is Oranje het enige individu met zoveel verschillende benamingen. Algemeen kan gesteld worden dat Oranje wordt afgeschilderd als een leugenaar en een bedrieger, die enkel in eigenbelang is geïnteresseerd. Hoewel hij de schijn geeft om met de Nederlanden begaan te zijn 'quam hy al van schaeps cleeren'¹¹⁵ en 'sal hy u scheeren en gheven u den goy [aan de kant zetten]'.¹¹⁶ Hij slaagt erin om veel mensen beet te nemen: 'Met Nassauwe bedriecht alle gheestelicke prelaten' en 'Willeken hoort men alomme veel wonders praten, eyghen-bate in de meeste nu gouverneert'.¹¹⁷ De beschuldigingen kunnen als het ware opgedeeld worden in verschillende categorieën. Eerst en vooral is er de voorstelling met het hart van Gent, dat reeds aan bod kwam. Ten tweede wordt Oranje ervan beschuldigd de

¹¹³ T51, v. 43-79.

¹¹⁴ T1, v. 267-271.

¹¹⁵ T39, v. 17.

¹¹⁶ T41, v. 135-135.

¹¹⁷ T4, v. 59-60.

'HOORT, HOE 'T GAET TE GHENDT'

rooms-katholieke leer tegen te houden. Deze 'boosen bloet-hont'¹¹⁸ heeft de landen van de koning in oproer gesteld door de calvinistische leer en probeert bovendien de koning Filips II in discredit te brengen:

'Welc een tirannie isser opgheresen,
Deur den Prince al van Orange fel!
De Nederlanden, die ploghten te wesen
't Hooft, zoo wy lesen, van alle landen wel,
Heeft hy ghestelt in roere al deur Calvinus rel;
Zouckende, vul blame, ons Conynck hooghcn name
Allom te weeren vrame uut Nederlant zeer snel'¹¹⁹

Een derde categorie zijn de beschuldigingen aan het adres van de burgers die zo dom zijn geweest om Oranje hun vertrouwen te schenken:

'Den prince boven den conynck hebby hooghe ghepromoveert,
Ja, boven dat, zoo hebt ghy uzelfen zoo zeere verneert,
Dat mueght ghy ende wy met u zeere beclaghen. [...]
Hem presenterende zelve ende gaut;
Maer neen, ghy hebt op uws zelfs wijsheit ghestaen;
Al lijdt ghy nu smerte, ghy hebbet u zelve ghedaen'¹²⁰

Hoewel er in deze (en andere) teksten dus enkele verwijten naar de hoofden van de burgers worden geslingerd, is het vooral Oranje zelf die het te verduren krijgt. De auteurs roepen dan ook op om zich te verzetten tegen Oranje: in tekst 41 wordt opgeroepen om hem uit te leveren aan de koning ('Wilt hem [Willem van Oranje] aentasten, levert hem den Conynck moy'¹²¹) terwijl de auteur van tekst 54 eerder voorstelt om hem te verjagen ('Wilt eest den Vos met zijn Raedsmannen van u verjagen en scherpelick bannen'¹²²) of nog te confronteren met zijn daden.¹²³

De echte scheldwoorden aan zijn adres komen onder andere in de vorm van verwijzingen naar zijn derde vrouw, Charlotte de Bourbon (1546/1547-1582). Hij trouwde in januari 1575 met deze Franse prinses, die in 1572 de abdij was ontvlucht waar ze tegen haar zin benoemd was tot abdis.¹²⁴ Dat de auteurs van de codex dit huwelijk niet goedkeurden, of toch op zijn minst dit huwelijk

¹¹⁸ T40, v. 9.

¹¹⁹ T41, v. 1-7.

¹²⁰ T27, v. 6-8, v. 22-23 en v. 41-44.

¹²¹ T41, v. 140.

¹²² T54, v. 101-102.

¹²³ T51, v. 103-105.

¹²⁴ K.W. Swart, *William of Orange and the Revolt of the Netherlands, 1572-84*, Ashgate, 2003, pp. 76-77.

gebruikten als een spotmiddel, is zacht uitgedrukt. De auteur van tekst 9 houdt het nog tamelijk beleefd door te vertellen dat 'Willeken van Nassauwe' in de hel wordt verwacht 'met zijn huusvrauwe, de gheprofeste nonne'.¹²⁵ In tekst 24, die is opgesteld als een spotdicht, vraagt de auteur zich af wat de mensen toch zo slecht vinden aan Oranje ('Wat reden dat zy hebben wildic zeer wel vraghen, wien hy meshaegth, hy staet wel in mijn behaghen, want hy es sonder melaingnen'¹²⁶) en hij stelt dan ook dat de prins helemaal geen nood heeft aan andermans goederen, want 'hij heeft goets ghenough behuut aen zijn abdesse'.¹²⁷ Loys Heindricx maakt het in tekst 60 nog bonter door naar Willems echtgenote te verwijzen als 'zijn hoerachtige abdesse'.¹²⁸ De methode van het spotdicht wordt overigens eveneens toegepast in teksten 21 en 24 waar Willem van Oranje wordt gekarakteriseerd als 'goed en recht vaerdig, hatende het quaet an beminnde de duegt'¹²⁹ en onmisbaar voor de Nederlanden ('zonder hem het landt hadde gheheel verloren ghegaen'¹³⁰).

Andere scheldwoorden die gebruikt worden, zijn 'schender van de vrede' of 'den weyten' (tekst 39), 'den droochscheerder', of 'snooden apostoet [afvallige]' (tekst 57) terwijl hij ook 'Quaet Willeken', 'den appelen prince' of 'armen cloet' wordt genoemd (tekst 60). In tekst 60 wordt hij bovendien eerst niet toegelaten in de hel, omdat hij zodanig wreed is, wat in vergelijking met de duivel wel het één en ander wil zeggen. In deze verschillende teksten komen de vreselijke daden aan bod die Oranje op zijn geweten heeft: zo liet hij het land over aan een vreemdeling (Anjou) nadat hij zelf verzadigd was met de rijkdom uit de Nederlanden en is hij overal gekend als een 'stichtere van roof en moort'.¹³¹ Enig leedvermaak is bovendien voelbaar in tekst 61, waar Loys Heindricx de Geuzen aanspreekt en hen aanmoedigt te wenen want 'Willem Verrare heeft de dootwonde ontfaen', 'Schreyt, uwen cockuut es vervloghen met de swarte raven' of nog 'Screyt, uwen appelen Prince es gheariveert in Antropos haven'.¹³² Deze versregels verwijzen naar de moord op Willem van Oranje door Balthasar Gérard op 10 juli 1584.¹³³

Uit deze opsomming blijkt duidelijk dat Willem niet op steun van de rooms-katholieke bevolking moest rekenen. Ondanks de twee teksten waarin Oranje positief wordt opgevoerd, is de algemene tendens van de teksten zeer negatief.

¹²⁵ T9, v. 42-43.

¹²⁶ T24, v. 4-6.

¹²⁷ T24, v. 46.

¹²⁸ T60, v. 85.

¹²⁹ T21, v. 51-52.

¹³⁰ T24, v. 82.

¹³¹ T29, v. 4, 16-19. Zie ook D. Coigneau, 'Literatuur en pennenstrijd', in J. Dcavele (ed.), *Het eind van een rebelse droom*, p. 93.

¹³² T61, v. 18, v. 59 en v. 81.

¹³³ Swart, *William of Orange*, p. 253.

'Al met dees nieuwe leeren'

In tekst 28 geeft de auteur een opsomming van alle verschillende 'dolynghen en vremde ghesinten' die in 'dees leste tyden nu zijn opgheresen'.¹³⁴

'Den eenen drijft Calvinum, d'ander de Mennonisten,
Hugonaisen en Zwinglium, met zweerden en sprieten,
En den louteren, reynen name der Christen
Die es gansch verduystert ende gaet te nieten. [...]
Wat zalicheit gheeft den name, als wy met nijdt zijn bedroopen,
Oft wat zalicheit brynght ons den name der Geuzen? [...]
Al waren wy heydenen ofte ongheloovighe reusen;
Alsoo gaet nu ons gheloove metter daet te wercke.¹³⁵

In dit refrein worden ongeveer alle mogelijke stromingen vermeld die in de codex voorkomen en niet met het rooms-katholicisme overeenkomen. De stromingen zijn voor deze en andere auteurs allemaal dezelfde: 'Dus alle plantynghen, die God, de heere heeft verheven, niet gheplant en heeft, die sal hy utroeyen'.¹³⁶ Het is kenmerkend voor dit verzamelhandschrift dat, hoewel soms duidelijk van verschillende anti-katholieke groepen wordt gesproken, al deze groeperingen uiteindelijk identisch worden weergegeven, dezelfde handelingen hebben gesteld en op dezelfde manier gestraft zullen worden, namelijk door de wraak en de wil van God. Zo komen onder andere de Geuzen, de hoer van Babylon, Beelzebub, de Antichrist en Lucifer vele keren voor in de teksten. Deze vijanden van het geloof zullen echter niet overwinnen:

'Haudt up en wilt uws selfs ontfarmen,
En volght de kercke in alle haer daden;
Want zy can wederstaen alzulcke alaermen,
Midts des Helichs Gheests deughdelick beraden'¹³⁷

Montigny en zijn Malcontenten

Uit de verslaggeving van de militaire veroveringen van de Malcontenten kan afgeleid worden dat zij fungeerden als de 'militanten' van het rooms-katholieke geloof gedurende de periode van de Gentse Calvinistische Republiek, aangezien in de codex elke vermelding van de Malcontenten wel op één of andere manier met een militaire veldslag kan verbonden worden. Hoewel deze militaire associatie domineert, hebben de Malcontenten nog een andere belangrijke connotatie: angst. Niet zelden wordt aan het begrip 'Malcontenten' een bepaalde vrees en waarschuwing gekoppeld voor al diegenen die deze groep in de weg staan. Één van de meest terugkerende voorbeelden hiervan

¹³⁴ T28, v. 1-2.

¹³⁵ T28, v. 9-12, 31-32, 35-36.

¹³⁶ T28, v. 77-78.

¹³⁷ T7, v. 79-82.

is de vermelding 'de Walen schieten met lood.' Loys Heindricx waarschuwt de Gentse Leeuwen dat 'De Walen schieten met loot, ghy mueght uliën wel schamen'¹³⁸ en ook onder andere in tekst 36 vermeldt Heindricx 'die schellemsche Walen schoten al met loot'.¹³⁹ Naast het feit dat dit schieten met lood de calvinisten blijkbaar veel angst inboezemde, werd de moed en doorzetting van de Malcontenten ook als een zeer gevaarlijke factor gezien:

'Ghy die Gods kercke schent
Zullet noch al beclaghén,
Want daer elck Malcontent
Wilt clouck zijn leven waghén.'¹⁴⁰

De auteur van tekst 30 waarschuwt de calvinisten voor de Malcontenten 'want zy schieten met loot, zy hauwen en vliegheñ' en hij raadt de calvinistische kapiteinen aan om toch zeker geen Walen boos te maken of gevangen te nemen want 'zy zouden u ontschoeyen, loop van hun altijts wech of ghy blijft confuse'.¹⁴¹ De Malcontenten worden in tekst 25 omschreven als 'cloucke soldaten, in't breet, in't wyde' en ze maken dan ook vele vijanden, onder andere bij Oranje want 'den Prince qualic greit [is mishaaagt] dat naer ons schoten de Walen'.¹⁴² De belangrijkste tegenstanders van de Malcontenten zijn de afvallige 'Leeuwen' hoewel hier wel bij moet verteld worden dat de Gentse inwoners de enige groep zijn die expliciet als vijand van de Malcontenten worden vermeld. De Leeuwen van Gent worden door de Malcontenten aangevallen in tekst 39 en de Malcontenten geven zelf een waarschuwing aan Ryhove en het Leeuwen van Ghent in tekst 42:

'Zijt op u hoede, wy commen u volc bestryden,
Doet an y ynckel schoens, oft als de verwoede
Zullen met uwen bloede u scranssen ontvryden.
Doet u volc over de ponten loopen en ryden,
Want van allen zyde commen wy haer beschieten;
Wy en zullen cornellen noch capiteynen myden.
Loopt naer Ghendt in tyden, seght met verdrieten:
Den vyant metter macht heeft ons volc ghedaen te nieten,
Ons scranssen wy lieten; mijn volc had tot haer verzoeten
Haer schoens doen lappen met haze-voeten.'¹⁴³

¹³⁸ T19, v. 31-32.

¹³⁹ T36, v. 16.

¹⁴⁰ T19, v. 21-24.

¹⁴¹ T30, v. 62-65.

¹⁴² T19, v. 95-96.

¹⁴³ T42, v. 35-44.

'HOORT, HOE 'T GAET TE GHENDT'

De moed en onverschrokkenheid van de Malcontenten wordt voorgesteld alsof alleen hun aanwezigheid al de vijand op de vlucht deed slaan: 'Want het schijnt al en quamer maer eenen halven Wale, en riepe 'Morbieu, tue' naer mijn moeders tale, ghy liept alle male lichter dan noyt haese, al wert deur eenen muer van yser of stale'.¹⁴⁴

Hun doel en hun bestaansreden was het beschermen van het rooms-katholieke geloof tegen de calvinistische en andere invloeden. Dit doel komt duidelijk naar voor in de leider van deze Waalse troepen, Emmanuel de Lalaing, heer van Montigny. 'Den gouverneur' zoals hij ook wel genoemd werd, was een dapper leider die er niet voor terugschrok zelf aan de gevechten deel te nemen. Zo 'smeet den Gouverneur eenen in't zant'¹⁴⁵ en heeft 'den Gouverneur hem van d'eerste in de wapen gheopenbaert'¹⁴⁶ tijdens de mislukte aanval van de calvinisten op Aalst op 2 januari 1582. Montigny schrok er ook niet voor terug om de Gentenaars een lesje te leren 'Die Gantoysen blyven even bot, hoe dat ic se heb gheschonden, ic ille haer noch eens gaen fautsonneren'¹⁴⁷ en zijn moed en doorzetting worden in de teksten alom geprezen. 'Montigny, zeer ydoone' of 'Montigny onverdroten'¹⁴⁸ stond als leider onder het zeggenschap van de Spaanse koning, wiens bevelen hij opvolgde. Zo vroeg hij aan zijn soldaten om te Kortrijk geen bloed te vergieten omdat de koning dit wenste.¹⁴⁹ Bovendien werd het 'valsch ghebroetsele van Antekerst' gewaarschuwd 'tulieder schade Marquys en Montengny zijn weder verresen, deur Gods ghenade'.¹⁵⁰

'Wy zijn 's Conyncx ondersaten!'

Zowel Alexander Farnese als Filips II worden in het verzamelhandschrift als gerespecteerde individuen behandeld. Eerder bleek al dat de veroveringen van Farnese slechts zeer kort aan bod kwamen; dit geldt ook voor zijn persoon. Enkel via de verwijzing naar zijn afkomst -Farnese was de kleinzoon van de Oudenaardse tapijtweefster Janneke van de Gheynst en Karel V¹⁵¹- wordt naar hem verwezen:

'Caerle de Ve, met zijn [Farnese] grootmoeder [Janneke van de Gheynst] zonder fraude paerde

Binnen de Vlaemsche Landauwen.

Hij [Farnese] zal u wel helpen; want veel steden heeft hy ghedaen onderstant,

Die hy met uwer ziecten bevanghen vant'¹⁵²

¹⁴⁴ T31, v. 67-70.

¹⁴⁵ T51, v. 47.

¹⁴⁶ T53, v. 47.

¹⁴⁷ T48, v. 185-186.

¹⁴⁸ T40, v. 49, 61.

¹⁴⁹ T40, v. 33-40.

¹⁵⁰ T41, v. 127-129.

¹⁵¹ S. Daems, *Het land van Oudenaarde*, Leuven, 1993, p. 38.

¹⁵² T58, v. 65-68.

Uit de teksten kan geïnterpreteerd worden dat Farnese werd gezien als de vertegenwoordiger van de Spaanse macht in de Nederlanden, hij was dan ook aangesteld als landvoogd. De 'hulp' die Farnese bovendien aanbiedt aan de Gentenaars moet de stad genezen van haar ziekte. Zich verzetten tegen de genezing heeft dan ook geen zin zoals de stokregel van tekst 57 onder andere aantoot: 'Stampt, zo ghy wilt, ghy wert ghebrilt zonder ontfarmen, deur den Prince van Parmen'.¹⁵³ De eerbied en toewijding van Farnese voor Filips II blijkt volgens de teksten zeer groot. In tekst 52 verovert Farnese de stad Doornik 'tot 'sConyncx behouue playsant' en stelt de stokregel 'Lovelick eyst voor zynen lantsheere in't harnas te stervene'.¹⁵⁴ 's Conyncx gratie' is een element dat voor deze landsheer zeer belangrijk wordt geacht, een element dat één van de basiskenmerken vormt van de weergave van de Spaanse vorst.

Filips II wordt in de codex zeer veel genoemd. Uit alle verschillende weergaven blijkt de Spaanse vorst de ultieme persoon te zijn - naast God - aan wie de burgers van de Nederlanden verantwoording zijn verschuldigd. De vorst wordt zeer vaak op dezelfde lijn geplaatst als God, waarbij de burgers worden aangespoord om trouw te blijven aan God en de koning. Dit verbond tussen God en de koning wordt zowel gebruikt als een aanmoediging om de juiste weg te volgen ('Wilt God en den Conync vieren, bidt om paeys en vreden'¹⁵⁵), als een waarschuwing aan de halsstarrige vijand ('Wilt in tijts tot God keeren en u Conync vercoren want u vyanden groot zijn en niet en slapen'¹⁵⁶) of als een aanmoediging aan de rooms-katholieken om het rechte pad te blijven bewandelen ('Neempt hier in corage, edel catholijcke [...] Voor God en den Conynck blijft stantvast, sonder murmuratie'¹⁵⁷). Dit zijn maar enkele van de vele voorbeelden van de relatie tussen Filips II en God die in de codex kunnen teruggevonden worden.

Net zoals de hertog van Parma zijn leven in dienst stelde van zijn vorst, worden ook de gewone burgers aangespoord om trouw te zweren aan de koning ('Elc zijn leven presentere voor den Conync ter doot'¹⁵⁸). Deze trouw wordt ook door de vorst en God beloofd:

'O steden des Conyncx eendrachtich,
Aen Aelst wilt nemen u merck [voorbeeld]
Den Conynck fideel en machtig
Zal loonen ulieder werck'¹⁵⁹

¹⁵³ T57, v. 20-21.

¹⁵⁴ T52, v. 8, en v. 16.

¹⁵⁵ T42, v. 96.

¹⁵⁶ T46, v. 41-42.

¹⁵⁷ T48, v. 352-360.

¹⁵⁸ T46, v. 46.

¹⁵⁹ T51, v. 99.

'HOORT, HOE 'T GAET TE GHENDT'

Vanzelfsprekend worden diegenen die niet onderdanig zijn aan de vorst ge-
waarschuwd en gestraft ('Den Conync blijft ghetrauwe, die hem noyt af en
weect; die gheweken zijt, tooght rouwe; teghen hem niet en steect'¹⁶⁰). De
burgers krijgen de raad de koning niet te onderschatten ('Den Conync van
Spaignen en acht niet twee peeren'¹⁶¹) en zijn wraak te vrezen:

'Want 's Conyncx gratie
En waerdy niet weerdich, noch en hebt haer zoetheit ghesmaect;
Dus en naect ulieden anders niet dan groote tribulatie.
De stadt dient ghepurgiert van zulc een boose generatie,
En als ghy om paeyts zul roupen met openen aermen,
Of hy u gheschiê, zal, daerof en dient gheen arguatie'¹⁶²

Lieven beseft in tekst 36 dat ze enkel nog kunnen bidden om de genade van
de koning. Hij komt tot de vaststelling dat, indien ze de stad Gent terug aan
de koning geven, de vorst hen misschien nog genadig zal zijn en hun leven
zal sparen.¹⁶³ Deze genade van de koning is een zeer gegeerde beloning in de
codex: volgens de auteurs hangt alles af van de goedkeuring van de koning.
Wanneer men de genade van de koning bezit kan er immers niet veel misgaan.
Deze genade is niet enkel gegeerd bij de berouwvolle burgers maar ook de
christenen zelf doen een beroep op de macht van hun vorst om hun leven te
beschermen:

'Compt, bidden wy u, Edel Conync, eer zy [de Maagd van Gent] wert
gheschent
Wilt die heilighe kercke oprechten, dien u light ontciert,
Ende u ghetrau bleven Leeukens, reyn ghemaniert,
Wilt bystaen en verlossen van 't quaet bloet gheronnen,
Ende u landen in persoone compt zelve regiert,
Die boose zullen u ontsien, ghy wert gheviert;
Want al eyst gheroct, 't en es niet ghesponnen'¹⁶⁴

De relatie tussen Willem van Oranje en Filips II van Spanje wordt zeer duide-
lijk wanneer verschillende teksten naast elkaar worden gelegd. Even terugden-
kend aan de ideeën van Peter Arnade, kan Willem van Oranje als *bad guy* per-
fect geplaatst worden tegenover Filips II als *good guy*. In tekst 41 beschuldigt
Loys Heindricx Oranje ervan 'zouckende, vul blame, ons Conyncx hooghen
name allom te weere vrame uut Nederlant zeer snel' en 'steken [verjagen] den

¹⁶⁰ T40, v. 125-128.

¹⁶¹ T41, v. 136.

¹⁶² T57, v. 96-101.

¹⁶³ T36, v. 163-177.

¹⁶⁴ T56, v. 59-65.

Conynck alleomme uut'.¹⁶⁵ Ook uit het feit dat de bevolking de prins boven de vorst verkoos (tekst 27) en de negatieve sfeer die uit deze tekst blijkt, valt een duidelijke dualiteit af te leiden.

De voorliefde voor de Spaanse vorst wordt bovendien bevestigd en versterkt in de weergave van François van Anjou (1555-1585). Op 22 juli 1581 besliste de Staten-Generaal om Filips II niet langer als soevereine vorst te erkennen en dus verviel hun trouw aan de vorst.¹⁶⁶ François van Anjou werd daarom als 'plaatsvervanger' aangesteld. Het is duidelijk dat de schrijvers van het handschrift niet akkoord gaan met deze 'verlatinghe' en ze vragen zich af wat er met de Nederlanden zal gebeuren als ze bestuurd worden door 'eenen vremdelynck'.¹⁶⁷ In de vier teksten waar Anjou wordt vermeld, is dezelfde teneur waar te nemen:

'Leefde noch dat draeytopken, den dobbelen Monseur [Anjou],
Die ghy ghecoren hadt voor uwen protecteur,
Hy zoud'u [Lieven] wel helpen met zijnder lelien zoetheyt,
Die ghy oynt hebt ghepresen'.¹⁶⁸

'De kercke Christi en es maer een, die Roomsche Bruyt uutvercoren'¹⁶⁹

De auteur van tekst 23 vat met zijn vers 'Daer en es maer een ghelooove, een Got' de teneur van het handschrift perfect samen. De tegenstellingen tussen 'Gods Geest' of de 'roomsche kercke' versus 'den Boosen Gheest' of 'nieughesinde' in het algemeen worden onder andere in teksten 23 en 37 duidelijk naar voor gebracht. De rooms-katholieke Kerk krijgt in deze vergelijkingen en in de rest van de codex een dubbele rol toegewezen: enerzijds de rol van *slachtoffer* van de nieuwe leer en anderzijds als *oplossing* voor de problemen rond de nieuwe leer. De slachtofferrol wordt meestal gespeeld door de 'bruyt' die 'den vremden bruydegom' zal trouwen.¹⁷⁰ 'Christus bruyt' wordt langs alle kanten belaagd en vele verschillende heersers willen met haar dansen.¹⁷¹ Het is dan ook niet moeilijk te verstaan dat Loys Heindricx in tekst 32 de 'amoureuse duve', dit is de rooms-katholieke Kerk, wil overtuigen om te trouwen met Christus, die voorgesteld wordt als de perfecte bruidegom. De angst voor een verkeerd huwelijk is duidelijk voelbaar:

'Princelicke prinsesse, edel van complectie,
U amoureuse affectie en zal ic niet verlaten,
En stelt gheen vremde lievers in u subjectie,

¹⁶⁵ T41, v. 6 en v. 11.

¹⁶⁶ Groenveld & Leeuwenberg, *De Tachtigjarige Oorlog*, pp. 114-115.

¹⁶⁷ T29, v. 19.

¹⁶⁸ T58, v. 22-25.

¹⁶⁹ T8, v. 73-74.

¹⁷⁰ T34a, v. 21.

¹⁷¹ T34b, v. 63 en T35, v. 11.

'HOORT, HOE 'T GAET TE GHENDT'

Al zouden u keyzers en conynghen daerom haten,
Maer betraut alleen op my, het zal u baten'¹⁷²

Hoewel de auteurs duidelijk beseffen dat er gevaar dreigt voor 'ons moeder der kerken puere'¹⁷³ vertrouwen ze op God en zijn ze ervan overtuigd dat de duivel hun Kerk niet ten onder zal kunnen brengen.¹⁷⁴ Het beeld van Pieter als de 'steen' waarop God zijn Kerk heeft gebouwd, draagt bij tot het vertrouwen in de rooms-katholieke Kerk:

'Ghy [Pieter] zijt een Steen, zeyt Christus, ter goeder trauwen,
Op desen Steen zal ic mijn Christen-kerck
Bequamelick temmeren ende bouwen [...]
Voedt mijn lammeren ende schapen,
Ic wille dat zy alle onder u staen,
Ende heur voetsel deur u rapen;
Ic bevele u dat ghy se gade zult slaen'¹⁷⁵

Ook de rooms-katholieke bevolking zelf wordt vaak in de slachtofferrol geduwd. In tekst 34 wijst de auteur de slechte herders met de vinger 'Ghy, herders, die van uwe schaepkens zijt gheweken' en ook in tekst 47 wordt de hachelijke situatie van de schaepkens besproken ('Och heere, wilt ghedyncken, U schaepkens, die verstrooyen [verloren gaan] al; den vyant die wilt se cryncken [zwak maken], ende bringhen se totten val'¹⁷⁶).

De aanvallen op de Kerk als 'Den catholicken pilaer, vijftien hondert jaer gheduert voorwaer'¹⁷⁷ geven uiteraard een tegenreactie, waarbij de Kerk terug als antwoord en oplossing voor het probleem wordt gezien. De papegaai, die als diermetafoor fungeert voor de rooms-katholieke Kerk, laat zich immers niet zo gemakkelijk doen:

'Prince, al es den Papegaey, om dat hy spreect alle talen,
Van Duutschen en Walen, confuselick veracht,
Al willen d'Ingelschen en Schotten met die vlaemsche palen
Hem den rouper [strot] uut halen, met al haerlieden cracht,
Daerom en zal hy niet t'onder worden ggebracht,
Maer wordt grootelicx gheacht in veel ander landauwen.
Het Conynckken, al is't cleene, met vulder macht,
En den Arent bedacht met zijn scherpe clauwen

¹⁷² T32, v. 46-50.

¹⁷³ T15, v. 65.

¹⁷⁴ Zie onder andere T7.

¹⁷⁵ T8, v. 9-11, 25-28.

¹⁷⁶ T47, v. 57-60.

¹⁷⁷ T64, v. 156.

Zullen den Papegay deur Gods gratien in eeren hauwen,
Tot dat de meeste furie zal wesen gheblust¹⁷⁸

De rol van de *oplossing* kan vervuld worden door de gehele rooms-katholieke bevolking die, zolang ze de juiste religie aanhangt en deze niet verlaat 'om 's vyants tentatie', door dit geloof zal gesterkt worden. Want 'metter tijt wort den rechtveerdighen altijt ghewroken, zoo schrifture heeft ghesproken'.¹⁷⁹ De christenen worden dan ook aangemoedigd om zoveel mogelijk mensen tot het rooms-katholicisme te overtuigen 'om zijn kerk in elcken wijck te stellen in floreren'.¹⁸⁰

Om deze opdracht te volbrengen, moeten de burgers steunen op God, de 'Vader des lichts', de 'schepper aller dynghen'¹⁸¹, 'hij die beslist in 't volbruynghen van alle dynghen'¹⁸² en 'den zaeyer, zaeyende naer 't scrifts ghewagen'.¹⁸³ God wordt ongeveer in elke tekst meerdere keren aangehaald; op God is de Kerk gefundeerd en de gratie van hun 'herder goet'¹⁸⁴ is de basis van het geloof. De figuur van God geeft dus in feite vorm aan hun leven en dit is duidelijk te zien in de teksten. De Godsfiguur wordt betrokken op *elke* gebeurtenis en *elke* nederlaag, overwinning, tegenslag... wordt verklaard als zijnde de wil van God. Tot vervelens toe worden dezelfde overtuigingen herhaald. Enerzijds is er de *geveesde God* die de bevolking als het ware met zijn hand kan vermorzelen ('de crachtighe handt Gods ulieden [Gentenaars] heeft gheraect'¹⁸⁵) en alle mogelijke ziektes, tegenslagen en straffen op de ontrouwe onderdanen kan afsturen. Anderzijds is er de *genadige God*, die de bevolking verlost van de pijn en hen vergeeft. Veel gebruikte verwoordingen zijn het teruggeven van de bril; voorheen waren de mensen immers blind ('Daeromme als die van Ghendt zijn blent met verzeere, God zal se den bril opsetten t'huerlieder verlichtinghe'¹⁸⁶).

De vele voorbeelden waarin God zijn genade schenkt, gaan (bijna) altijd gepaard met een waarschuwing: de genade van God kan immers niet zomaar verkregen worden. In ruil voor de weelde en veiligheid die God aan zijn volgelingen schenkt, moeten zij hem trouw beloven en bovendien voor hem bidden ('bidt God om gratie'¹⁸⁷). Afvalligen moeten tot hem terugkeren, mensen moeten bidden om genade en enkel in Hem mag vertrouwd worden. Op deze manier zullen enkel de vijanden gestraft worden en zullen de landen opnieuw floreren. Bovendien zal de Kerk op deze manier terug verlost worden.

¹⁷⁸ T5, v. 61-70.

¹⁷⁹ T48, v. 352-360.

¹⁸⁰ T19, v. 119-120.

¹⁸¹ T43, v. 11, 45.

¹⁸² T48, v. 107-108.

¹⁸³ T4, v. 1.

¹⁸⁴ T47, v. 74.

¹⁸⁵ T57, v. 95.

¹⁸⁶ T43, v. 12-13.

¹⁸⁷ T34b, v. 111.

'HOORT, HOE 'T GAET TE GHENDT'

De weergave van deze verschillende personen en groepen leidt tot enkele interessante vaststellingen. De Gentenaars worden doorheen de codex via verschillende symbolen weergegeven, waarbij zeer opmerkelijk is dat er bij de 'Leeukens' en de 'burgers' altijd *slachtoffers* en *dadere* zijn. De Maagd van Gent wordt echter *altijd* als een slachtoffer benaderd, hoewel zij evenzeer verantwoordelijk kan gesteld worden voor het feit dat zij haar hart aan Oranje gaf. Ze wordt echter alleen beklaagd om haar actie, maar nooit wordt ze verwijtend met de vinger gewezen. Deze dualiteit tussen *verantwoordelijkheid* en *slachtofferrol* wordt doorheen de volledige codex volgehouden, behalve dus bij de Maagd van Gent. Bij de rooms-katholieke bevolking is er enerzijds een aanmaning tot trouw aan de vorst en dus het opnemen van verantwoordelijkheid en anderzijds het beklagen van de situatie waarin de 'schaepkens' terecht zijn gekomen. Filips II en Farnese worden weergegeven als dappere, eerlijke personen die strijden voor het geloof waardoor hun acties gelegitimeerd worden. Aan de andere ideologische zijde krijgt Willem van Oranje zonder twijfel de meeste verwensingen naar zijn hoofd geslingerd. Hoewel men zou verwachten dat Jan van Hembyze als grote leider van de Gentse Republiek de meeste reactie zou ontlokken, is dit hier dus niet het geval. Bij beide individuen is de transitie die zij doormaken doorheen de codex zeer interessant: de oorspronkelijke hoop die in Oranje werd gesteld slaat volledig om naar het einde toe, terwijl de afkeer ten opzichte van Hembyze enigszins wordt bijgesteld na diens dood. Ook de figuur van Alva maakt een soortgelijke evolutie door.

5. De klaagzang van het handschrift

Nu de verschillende individuen en groepen zijn weergegeven, kan het probleem aangebracht worden dat in veel gevallen alle 'katholieken' in het handschrift dezelfde acties en handelingen treffen en dat alle 'vijanden' dezelfde vreselijke plunderingen en moordpartijen begaan. Zoals zal blijken, werden immers zowel de 'Leeukens', als de 'calvinisten' en nog anderen, verantwoordelijk gesteld voor dezelfde misdaden. Daarom wordt in dit laatste punt kort stilgestaan bij de steeds terugkerende handelingen die door de auteurs van dit handschrift zo vreselijk werden geacht. Zo kan een beeld gevormd worden van de algemene *teneur* die uit de teksten naar boven komt.

De Gentse Calvinistische Republiek wordt traditioneel gezien als de meest radicale calvinistische republiek uit die tijd, vooral omdat er zoveel agressie werd gevoerd tegen de rooms-katholieke geestelijken. Deze these moet echter genuanceerd worden. Jan Verdée kwam in zijn masterproef tot de vaststelling dat de Gentse dominicanen zeer actieve bestrijders waren van allerhande vormen van ketterij. Via hun begeesterde predicaties wekten ze dan ook sterke tegenreacties uit. Volgens Verdée was het dan ook juist dit sterke activisme dat leidde tot een dergelijke zware vervolging en gebruik van antiklerikaal geweld. Hij stelt dan ook dat, indien deze dominicanen een meer gematigde

prediking en profilering hadden gehandhaafd in de Arteveldestad, de antikle-rikale reactie vanuit de calvinistische geledingen ook heel wat minder sterk zou zijn geweest.¹⁸⁸ Ook Johan Decavele plaatst het Gentse geweld in een breder kader, waarbij hij stelt dat de agressieve vergelding in Gent deels te verklaren is door het hoge 'spektakel' gehalte en het mogelijke misbruik van de vergeldingen om de bevolking op te hitsen, om zo de gereformeerde religie te kunnen invoeren.¹⁸⁹

Het hoeft niet te verbazen dat in de *politieke en religieuze balladen en refreinen* enkel aandacht wordt geschonken aan de gruwelijke plunderingen van de calvinisten. De achtergrond van deze plunderingen, die ons vandaag in staat stellen om dit geweld wat te relativiseren, was door de contemporaine Gentenaar mogelijk niet zo gemakkelijk te achterhalen en bovendien ook minder relevant. Zo'n rechtstreekse gewelddadige aanval tegen het rooms-katholieke geloof moet immers een grote impact gehad hebben waar weinig plaats was voor relativisme. De steeds terugkerende vermeldingen van 'paep-eters, sacramentschenders en maeghdevercrachters'¹⁹⁰ kan zo wel gemakkelijk begrepen en verklaard worden. De plunderingen van de kloosters van de vier Gentse bedelorden, tijdens de *Pinksterstorm* (18-22 mei 1578), worden onder andere als volgt weergegeven:

'Den tijt voorgaende es al vergeten [Beeldenstorm in 1566];
Het zelve hebben zy weêr ghedaen:
Autaren, beelden om verre ghesmeten,
Priesters en nonnen ooc ghevaên,
Jonghe kinders [monniken] in't vier doen braên
Niet recht [op een onbillijke manier]'¹⁹¹

'van kerckbrekers en roovers, die, zonder dralen,
Overall wel weten eenen buyt te halen,
Ende van de moordenaers die meer dan 't goet
Souckende zijn der papen-bloet'¹⁹²

Naast de plunderingen van de kloosters, worden ook aan de misdrijven van de vijandelijke soldaten de nodige versregels besteed. Niet enkel tijdens de Spaanse furie werden vrouwen verkracht en mannen vermoord. Doorheen de teksten van de codex blijven de plunderingen van de soldaten terugkeren:

¹⁸⁸ J. Verdée, *De betekenis van de Dominicanen in Gent vlak voor en tijdens de reformatie (1456-1584)*, Gent (onuitgegeven masterproef Universiteit Gent), 2008, pp. 135-142. (promotor prof. dr. Anne-Laure Van Bruaene).

¹⁸⁹ J. Decavele, 'Brugse en Gentse medicanten op de brandstapel in 1578', in H. Soly & R. Vermeir (eds.), *Beleid en bestuur in de oude Nederlanden. Liber Amicorum prof. dr. M. Baelde*, Gent, 1993, p. 91.

¹⁹⁰ T9, v. 15.

¹⁹¹ T39, v. 41-46.

¹⁹² T3, v. 155-158.

'HOORT, HOE 'T GAET TE GHENDT'

'Rooven, branden, vertrasseren 's conyncx landt;
Schelmen, moorders en straetschenders bevel ghegeven;
Den edeldom verjaeght, 't gheestelicke verdreven;
De sacramenten vertorden, Gods sanctuarie gheschent'¹⁹³

Het valt op dat in de omschrijvingen vaak de boeren worden gevisieerd als de grootste slachtoffers ('t Es al: 'Den boerman maghs meer betalen'¹⁹⁴). Het geweeklaag van deze plattelandsbewoners komt in verschillende teksten terug. Daarnaast wordt ook de hebzucht waarmee iedereen zijn eigen deel van de rijkdom in de Nederlanden wil veilig stellen, aangekaart:

'Elck heeft hier wel zijn borse ghevult;
Maer Vlaenderlandt tot leender baten,
Elck hoort men zegghen: Ic en hebt gheen schult!
Al willen zy 't rooven niet laten'¹⁹⁵

Doorheen de verschillende teksten wordt regelmatig gebruik gemaakt van dieren om bepaalde groepen in de toenmalige maatschappij te omschrijven. Het gebruik van deze bekende dierenmetaforen stelde de auteurs in staat hun boodschappen nog krachtiger over te brengen: door het gebruik van een 'dubbele bodem' worden de kracht en de spot in bepaalde teksten nog vergroot. De 'Leeukens' van Gent werden reeds besproken en ook de 'schaepkens' en 'den Papegaey' kwamen al aan bod. De meest voorkomende dierenmetafoor is deze van de verrader 'ghecleedt met schaepshabyten'.¹⁹⁶ In tekst 16 gebruikt Loys Heindricx de metafoor als volgt:

'Met lueghentale, om het volcx verleeden [op een dwaalspoor te brengen],
Gaen hemliên in schapen-habyten cleeden.
Up drooghe weeden [weiden] zy haer schapen stauwen [drijven],
Van den rechten wech zy hemlieden hauwen'¹⁹⁷

De schapen worden niet alleen op droge weiden gezet, ook "t scheeren der schapen"¹⁹⁸ wordt verschillende keren vermeld ('Zy scheeren 't schaepken om hemliên met de wolle te cleen'¹⁹⁹).

Naast de regelmatige vermeldingen van dieren doorheen het handschrift zijn er ook drie teksten opgesteld waar enkel en alleen in deze metaforen wordt gesproken. Zoals altijd hebben ook deze drie teksten een sterke moraal: de papegaai (dit

¹⁹³ T48, v. 138-141.

¹⁹⁴ T18, v. 74.

¹⁹⁵ T50, v. 41-44.

¹⁹⁶ T1, v. 46.

¹⁹⁷ T16, v. 33-36.

¹⁹⁸ T13, v. 522.

¹⁹⁹ T29, v. 5-12.

is de rooms-katholieke Kerk) zal ondanks alle pijn erin slagen om haar positie in de maatschappij te herwinnen. In tekst 5 worden de tegenstanders van den 'Papegaey' omschreven als 't Calf', het 'Simmeken' en 'Marteco'. Met het 'Calf' wordt logischerwijs de calvinisten bedoeld en het 'Simmeken' en 'Marteco' vertegenwoordigen de lutheranen. In deze tekst worden de pogingen van de lutheranen en de calvinisten om de rooms-katholieke Kerk te verdrijven, beschreven. Maar met de hulp van 'Het Conynckken' en 'den Arent', respectievelijk Filips II van Spanje en Ferdinand I de keizer van het Heilig Roomse Rijk, zal 'de Papegay noch floreren en zynen auden rel [positie] baren [behouden]'.²⁰⁰ Het bondgenootschap tussen 't Cuenynckken' en 'den Papegaey' wordt ook in tekst 38 beklemtoond: de 'Papegaeyen' mogen zich verheugen omdat ze hulp krijgen van 'een Voghelken [...] Het Conynckken is zynen name' om de 'Leeu' te verjagen. Ook hier wordt de 'Arent sterc, hooghe verheven' vermeld als bondgenoot in de strijd. Een laatste tekst die in deze paragraaf de aandacht verdient, is de 'Bescryvinghe van een waerachtich Geus.' In deze tekst worden de kenmerken van de Geuzen aan de hand van dieren weergegeven.²⁰¹

Het is fundamenteel voor de analyse van dit handschrift te beseffen dat de teksten uiteindelijk allemaal de contemporaine situatie *beklagen*, waarbij de positie, het onrecht en de pijn van de rooms-katholieke bevolking wordt bejammerd. Dit is natuurlijk geen verrassing, aangezien rooms-katholieke personen tijdens de behandelde periode nauwelijks iets positief hadden om over te schrijven. Het aantal 'klaagverzen' en verzuchtingen doorheen de teksten is niet te tellen en kan daarom wel gezien worden als een basiskenmerk van het verzamelhandschrift:

'O, tyrannie onzoet! God zal sulcx noch al wreken'²⁰²

't Es clagelick voor Gode dat dus gheschiet'²⁰³

'Och, hoe is de weerelt nu vol boosheit bevonden!'²⁰⁴

'Och, 't es wel om te beweenen ende om te verdrieten'²⁰⁵

Natuurlijk moeten deze klaagzangen terug gekoppeld worden aan de christelijke moraal van het verhaal: 'Goe vrienden en doen de lieden zo veel torment niet'.²⁰⁶ De auteurs stellen bovendien dat echte christenen zo'n daden nooit zouden stellen: 'Waert dat ghy Christum oprecht beminde, Ghy en soudt niet soucken der papen bloet'.²⁰⁷

²⁰⁰ T5, v. 61-75.

²⁰¹ T63, v. 5-19.

²⁰² T1, v. 149.

²⁰³ T18, v. 172.

²⁰⁴ T26, v. 1.

²⁰⁵ T28, v. 13.

²⁰⁶ T1, v. 82.

²⁰⁷ T23, v. 3-4.

6. Conclusions: 'verstaet wel 't slot'²⁰⁸

Uit de analyse van het handschrift blijkt dat hoofdzakelijk militaire voorvallen in de teksten worden vermeld, terwijl andere politieke feiten weinig of niet verhaald worden (een uitzondering is de Pinksterstorm). Bovendien worden de militaire veroveringen steeds als een overwinning van de Malcontenten weergegeven, zelfs indien deze rooms-katholieke militanten niet elke veldslag wonnen. Niet enkel in de gebeurtenissen zien we een selectie, ook de individuen en groepen die worden weergegeven zijn volgens een vast patroon geselecteerd. Terwijl de Maagd van Gent in een slachtofferrol wordt geduwd, is Willem van Oranje de favoriete kop van jut. Zowel bij de beschreven gebeurtenissen als de groepen en personen wordt volgens hetzelfde patroon gewerkt: alles wordt verdeeld volgens religieuze overtuiging en de macht en wil van God. Het was Gods wil die ervoor zorgde dat de Malcontenten Gent niet konden veroveren, het is op Gods barmhartigheid dat de 'schaepkens' moesten vertrouwen en enkel via de genade van God kunnen de afvalligen gered worden van de ondergang. Het spreekt vanzelf dat enkel het rooms-katholieke geloof als afdoende wordt beschouwd. Het al dan niet behoren tot deze christelijke confessie bepaalt de plaats van individuen in de algemene perceptie.

De nuancering die werd aangegeven in het begin van dit artikel om de *politieke en religieuze balladen en refrainen* te omschrijven als 'rooms-katholieke teksten', wordt bevestigd. De 'mentaliteit' van dit handschrift is zonder twijfel rooms-katholiek: het *beklagen* en *bejammeren* van de slechte situatie waarin de rooms-katholieken en de stad Gent zich bevonden, wordt tot in het oneindige herhaald. Belangrijke hulpinstrumenten hierbij zijn de Maagd van Gent en de weergave van de plunderingen van de soldaten en burgers, die een zeer groot propagandamiddel zijn om de 'barbaarsheid' van de calvinisten en meer algemeen de anti-katholieke groeperingen te duiden. Ook het voortdurend herhalen van de christelijke overtuigingen en het betrekken van God bij elke gebeurtenis, staft deze mentaliteitspositie van de codex.

Er moeten bij deze positionering van het handschrift wel enkele nuances gemaakt worden. Eerst en vooral betreft het de toewijzing 'Spaansgezind' die eerder werd verworpen. Het is immers zo dat er enkele anti-Spaanse teksten in de codex terug te vinden zijn. Daarentegen blijft het begrip 'rooms-katholiek' wel consequent overeind, nergens in de gehele codex wordt tegen het rooms-katholieke geloof gepreekt.

Een tweede nuancering gaat in diezelfde richting: hoewel het voor rooms-katholieke individuen evident was om Willem van Oranje te verachten om zijn samenwerking met de calvinisten, wordt de Prins in twee vroege teksten positief benaderd. Zijn latere positionering als '*bad guy*' tegenover de koning als '*good guy*' past meer in het rooms-katholieke ideaal dat uit de teksten blijkt. Eenzelfde interessante verschuiving vindt plaats bij de beeldvorming rond de

²⁰⁸ T61, v. 54.

hertog van Alva: hoewel hij in de eerste tekst logischerwijs wordt verfoeid (zijn acties hadden dit effect zowel op de rooms-katholieke Nederlanders als op de rest van de bevolking met een andere confessie) keert de associatie in latere teksten terug door de verwijzing naar Spaanse soldaten via het begrip 'Albanoisen', zonder dat hier een negatieve connotatie aan gekoppeld wordt. Ook de perceptie van Jan van Hembyze ondervindt een soortgelijke evolutie: Hembyze wordt op het einde van zijn leven door de rooms-katholieke schrijvers verdedigd, in tegenstelling tot de eerdere evaluatie van zijn persoon. De nuanceringen in perceptie van deze verschillende individuen behoren tot de interessantste conclusies van dit onderzoek.

Een derde aanvulling of nuance bij deze rooms-katholieke positionering betreft het patriottisme dat uit de teksten blijkt; de inhoud van de teksten wijst op een doorgedreven vaderlandsgevoel en strijdlustigheid voor de stad Gent, een overtuiging die misschien enkele perceptieveranderingen (zoals deze van Jan van Hembyze) kan verklaren.

Nu duidelijk is geworden wat de rooms-katholieke schrijvers van deze teksten bezig hield, kan dit handschrift in het breder onderzoek van de Gentse Calvinistische Republiek geplaatst worden. Ondanks de onderdrukking door de calvinisten komt een zeer grote strijdlust uit de teksten naar boven. Het rooms-katholieke verzet en de weergave van verschillende gebeurtenissen die uit de *politieke en religieuze balladen en refreinen* naar voor komen, geven bovendien blijk van een zeer levendige cultuur van uitwisseling en communicatie in de verscheidene publieke ruimtes van Gent. De schrijvers van de teksten waren bijzonder goed op de hoogte van de ontwikkelingen die in de Nederlanden plaatsvonden, vooral dan op militair gebied.

Het ontbreken van gegevens over de herkomst, het gebruik en het auteurschap van de teksten, blijft een belangrijk gegeven en gebiedt een kritische houding ten opzichte van deze analyse. Ook de rol en functie van de liederen, balladen en refreinen in de Gentse stedelijke cultuur blijft onzeker. Hoewel de auteur van tekst 50 onderaan zijn 'liet' schreef dat het 'ghesongen ende ghedruct' was te Gent, zijn van deze praktische gebruiken geen bewijzen teruggevonden. Het is echter niet onwaarschijnlijk om aan te nemen dat deze liederen, balladen en refreinen ook daadwerkelijk werden gezongen of voorgedragen. Immers, waarom werden deze teksten gecreëerd? De verwijzingen naar de 'voys' bovenaan sommige teksten evenals het feit dat de samensteller van het handschrift op één of andere manier deze teksten van verschillende auteurs wist te verzamelen, maakt het plausibel om te stellen dat de teksten uit de *politieke en religieuze balladen en refreinen* in het calvinistische Gent ook echt in omloop zijn geweest. De invloed van de rederijkers in dit proces kan hier zeker verondersteld worden, onder andere door de aanwezigheid van twee auteurs van de Oudenaardse rederijkerskamers. Ook de steeds terugkerende vorm van het *refrein* en de *ballade* in de codex doet een zekere invloed uit dit milieu en eventueel enkele - ons nog onbekende - rederijkersfiguren vermoeden.

'HOORT, HOE 'T GAET TE GHENDT'

De impact van deze teksten op de bevolking kan alleen maar verondersteld worden. Voor deze rooms-katholieke teksten, die de facto verboden waren onder het calvinistisch regime, moet deze impact er zeker geweest zijn. De dubbele bodems zijn in deze teksten overvloedig aanwezig, zoals onder andere de dierenmetaforen illustreren. De kracht van de teksten zit dan ook voor het grootste deel in de beschuldigingen die ze - al dan niet verdoezeld - de wereld instuurden, waardoor deze teksten kunnen gezien worden als een vorm van 'geweld'. Immers, ze maakten de bestaande orde 'belachelijk' en beledigden verscheidene figuren van het politieke veld, een eigenschap die bovendien algemeen van toepassing is op de polemische teksten uit die tijd. De psychologische impact van zo'n vernederingen en beschuldigingen mag niet onderschat worden.²⁰⁹

Gebruik makend van deze vorm van 'geweld', waarbij de rooms-katholieke visie werkelijk werd doorgedrukt in alle teksten, geeft dit handschrift een zeer strijdlustige indruk. De lezers worden voortdurend aangesproken en - afhankelijk van de confessie van de lezer - beschimpt, aangemoedigd of veroordeeld. Het handschrift geeft een visie op de gebeurtenissen en tijdsgeest in de republiek, die onder andere door Loys Heindricx in tekst 6 aan de lezer wordt aangeboden met de versregel '*Hoort, hoe 't gaet te Ghendt.*'

²⁰⁹ B. Johnson & M. Cloonan (eds.), *The dark side of the Tune: Popular Music and Violence*, Aldershot, 2008, pp. 32-33, 147-154.

BIJLAGE 1: Overzicht van de *Politieke balladen, refereinen, liederen en spotgedichten* zoals deze in het handschrift terug te vinden zijn.

Deze tabel geeft een overzicht van de inhoud van het handschrift, waarbij alles wordt weergegeven zoals het in het handschrift te vinden is. Enkel voor de schrijfwijze van titels, versregels en stokregels werd beroep gedaan op de editie van Blommaert, maar het handschrift vormde de basis waarmee gewerkt werd. Belangrijk om weten is dat hier dus geen veronderstellingen worden weergegeven over eventueel auteurschap van bepaalde liedjes of verwantschap tussen verschillende teksten. Ter vervollediging werden ook de fouten opgemerkt die in de uitgave van Blommaert terug te vinden zijn evenals de pagina's/folio's waarop de verschillende teksten zijn terug te vinden in respectievelijk het handschrift ('Folio hs') en de uitgave van Blommaert ('Pagina uitgave Blom.').

Twee opmerkingen moeten hierbij gegeven worden om de tabel juist te interpreteren: ten eerste gaat de foliëring in het handschrift op folio 133v over in paginering (de bladen zijn gepagineerd met de nummering 138 tot 141), waarna vanaf 142r weer wordt overgaan in foliëring. Ten tweede werden in de uitgave van Blommaert alle *probatio pennae* en kleine gedichtjes op het einde van de uitgave vermeld en verloren daardoor hun oorspronkelijke plaats en relatie met de teksten in de codex. Sommige tekstjes zijn bovendien helemaal niet opgenomen in de uitgave.

‘HOORT, HOE ’T GAET TE GHENDT’

BIJLAGE 1

Nr. tekst	Titel (zoals in hs.)	Eerste versregel van eerste strofe (met eventuele stokregel)	Folio hs v=verso r=recto	Pagina uitgave Blom.	Datum	Opmerking
		Creesen was tsaterdachs een man	i recto	328		Probatio pennaë - klein gedicht
		Desen boeck toe abraham vanden hechte	ii recto	/		eigendomstekst
			ii verso- vii recto			BLANCO
			vii verso	/		Afbeelding
1	Een Nieu Balade	Och Nederlandt Nederlandt, edel ydoone pleyne	1v -11r	1-11	1577	Nihil cum fide repugnat Ghevisiteert te Bruessele by den Eerw. Heer M.H. Schellijck. Auteur P.S.N. consensu superiorum
2	De Afcomste der Guesen	Verhuegt u, mijn kinders, die my subject zijt	11v-14r	12-14	1578	Auteur Pr. L.H.M.
3	's Duvels Kermisse	Ghezellen, willen wy niet ter kermisse gaen	14v-22r	15-22	1578	Auteur Mr. Corn. Vrancx
4	Refereijn 4.17	Den zayer zayende naer 't schrifts ghewagen Stokregel 'noynt en docht't groeyssel van valschen zade'	22v-24v	22-25	1578	Auteur Loys Heyndricx
5	Refereijn 5.15	't Es zeer leelick dat 't Calf hem maect zoo breet Stokregel 'ghemeenlick zijn zy benijdt die welvaren'	25r-27r	25-28	1566	
6	Nieu Liet	Hoort, hoe 't gaet te Ghendt, gent	27v-29v	28-33	1579	Auteur Loys Heyndricx Op den voys: Mayken Moeye enz.
7	Refereijn	Hoort alle t'samen, ghy vyandts ghebroetsele Stokregel 'Smeert schapen, daer en mueghdy niet misdoen'	30r-32v	33-37		
8	Nieu Liet	Christus heeft Pieter paus ghemaect	33r-34v	37-40	1578	Auteur Mr. Corn. Vrancx
			35r-37r	/		BLANCO
9	Balade	Lestens droomde my daer ick lach en sliep	37v-40v	41-44	1578	
10	Staessen en Raessen	Staessen: Wel Raessen, ghebuer, hoe zal't al gaen	41r-43v	44-49	1579	
11	Een nieu Liedeken	O God, u kercke wilt bevrijen	44r-44v	49-51		Up de wyse: Van den palmslagh, enz Einde van tekst ontbreekt: folio 45 is verdwenen
12	(Liet)	Een meester moet aenschauwen	46r-46v	52-53	1579	Auteur L.H. Begin van tekst ontbreekt: folio 45 is verdwenen
13	Den oorlof van graef Jan Van Ghendt	Och magh ik my zelven niet leelick bezien	47r-70v	54-89	1579	Strofen zijn genummerd in Rom. cijfers, sporadisch staat een jaartal in de kantlijn. Opmerking: vers 311-365 zijn door Blommaert ingevoegd maar ontbreken in het handschrift (f° 58 ontbreekt).
14	Beelsebubs Testament 28/13	Ic Beelzebub, 't hooft der Hellen hooverdich	74r-87v	89-103	1579	Auteur L.H.M. Nummering van elke pagina in Romeinse cijfers

TINE MANNAERTS

15	Refereijn van Babel 4/17	Onlanx Gods woort lesende by Joannem bequame Stokregel 'dwaes es hy die tot een quâ daet zeer pijnt te loopene'	88r-90v	104-106	1579	Auteur L.H.M.
16	Der Guesen maechscap wert hier ghebleken // want een Gues ende een Luys commen overeen van treken	Die wilt weten der Guesen maechscap ghemeeene	91r-95r	107-111	1579	Auteur L.H.M. De titel staat op f° 90v
17	Poeterie der Magnificat	Elcken mach 't herte van vreesen verdrooghen	95v-96r	112-113		
18	Den Magnificat	Magnificat nu de zulcke zeere	96r-104r	114-122		Auteur waarschijnlijk geestelijke: volledig Latijns magnificat doorheen de tekst
		Eert godt ende bidt hem om wijsheijt	104r	/		Probatio pennaë
19	(tekst heeft geen titel)	Hoort toe, ghy Leewene fijn	104v-107r	122-128	1579	Auteur L.H. Op den voys Antwerpen rijk, o Keyserlicke
20	Refereijn 5/18	Weer gheestelick, weer weerlick, boeren ofte prelaten Stokregel 'Priesters zijn menschen als ander liën'	107v-109v	129-132	1579	Auteur Anna Bijns, Antwerpiana
21	Refereijn 4-15	En gheeft dan moet niet verloren, vroom quatrioten Stokregel 'Door de macht ende wijsheit des Princen van Oraignen,/ Ghelijck de crevitsen gaen in Spaignen'	110r-111v	132-135	1579	Auteur L.H.M.
22	Refereijn 4-15	Ghent, ghy waert een stadt vul vreden Stokregel 'Ghendt, u zonden plaghen u'	112r-112v	135-136	1580	Auteur C.A.
23	Liedeken	Ghy, die daer zijt van die nieu ghesinde	113r-115r	137-141	1579	Axele Op den voeys de weerelt es gheheel in roere Fout in druk: in vers twee werd 'rigoureusen' weggelaten, op het einde werd 'finis' niet weergegeven
		Begheert ende souckt alijts raet van wijse	115r	/		Probatio pennaë
24	Refereijn van 16-5	Ic zoude wel zot werden in mijn aude daghen Stokregel 't Es alsoo waer als den hont de byle heeft gheëten'	115v-118v	141-144	1579	12 septembris 1579
25	Refereijn 4/13	O heere van Ryhove, waer blijft ghy zoo langhe Stokregel 'Ontdecket velt, carebynen, ontdecket velt!'	118v-120r	145-147		Coutray
26	Refereijn van(den) tijt -1580-6/17/	Och, hoe is de weerelt nu vol boosheit bevonden Stokregel 'Want vont men gheen coopers, men vonde gheen dieven'	120v-123v	147-151	1580	Ghedruct te Ghent, in de Duve, te Putte, A°1580

'HOORT, HOE 'T GAET TE GHENDT'

27	Refereijn 4/13	Och, Ghendschen Leeu, clouckmoedich van ghelate Stokregel 'Den Ghendschen Leeu clouckmoedich lijt groote smerte./ Om dat hy den prince ghegeven heeft zijn herte'	124r-125v	151-153	1578	Iperen
28	Refereijn van 20-4	Vele secten, dolynghen en vremde ghesinten Stokregel 'Want wie plant ofte nat maeckt, God moet doen groeyen'	126r-128v	153-156	1579	De titel staat op f ^o 125v Bot al willens
29	Refereijn van 14/4	Eyst niet wondere wat dat men achter strate hoort Stokregel 'Zy scheeren 't schaeppen om hemliën met de wolle te cleen'	129r-130v	157-159	1580	De titel staat op f ^o 128v Bot al willens
30	Refereijn van 17-4	Courage, capiteynen, met u cloucke lieutenanten Stokregel 'Zuypt en zeeet, brast Buter natueren;/ Want 't en zal niet langhe dueren'	131r-133r	159-162	1579	
31	Refereijn van 19-4	Waer zydy, schoon kuerlyngende ghy snoodaders Stokregel 'Zuypen en zeecken, en niemant niet gheven, dat es u leven'	133v- p. 138	162-165	1580	Auteur L. Heyndricx Foliëring gaat over in paginerig
		En faisant mal et peu de bien	p. 138	/		Probatio pennaë
		O nobiles non nobiles	p. 138	328		Probatio pennaë – kort gedicht
			p.139-141	/		BLANCO
32	Refereijn 4/15	Ghelijck een hert durstich naer 's waters vloed haect Stokregel 'Daer en wert niemand gecroont dan die vroom gestreden heeft'	142r-143v	165-167	1577	Auteur L.H.M.
33	Refereijn 4/17	Wat geschrey hoort men onder de creaturen Stokregel 'Deur dat God haer wijsheit beneemt om 's volcx castyden'	144r-145v	168-170		Boort recht deure, Avegheer Jonst zouct const 't Kerssauken van Audenaerde Residerende binnen Pamele
34	Prognosticatie van den allendighen jare 1578	Peste, dieren tijd en bloetsturynghe groot	146r-148v	171-176	1577	Den 15 december 1577 Op te delen in drie verschillende teksten, zie appendix
		Den leeu die slaept	148v	329		Probatio pennaë – kort gedicht
		Wij leeuwen zijn clouck tegen papen en boeren	148v	/		Probatio pennaë
		Om Gods woort men in de weerelt gheen discoort doet	148v	329		Probatio pennaë
35	Refereijn 5-16	O zeventhien landauwen, hoe zidy verzeert Stokregel 'Een gheveynst herte menighe benauwen can'	149r-150r	177-180	1580	Auteur L.H.M.
36	Een tsamen- sprekinghe van Lieven en Kalle 1580	Willecomme, Lieven, hoe is den strijt ghevaren	150v-154r	180-189	1580	Auteur L.H.M.
		Vlaenderen ghy moet veranderen	154r	329		Probatio pennaë – kort gedicht

TINE MANNAERTS

37	Refereijn 8-16	Gheestelick, weerlicke, heeren of knechten Stokregel 'Wat Gheest eyst, die de Calvinisten regiert?'	154v-158r	189-194	1580	Gent In de kantlijn staan bijbelverwijzingen Variant van een gedicht van Anna Bijns op de stokregel 'wat gheest eest die de lutheranen regeert'
38	Nieu L(iet)	Verblijt ghy Papegaeyen reene	158v-160r	195-199	1580	Auteur L.H.M. Op den voys 's Maendaegs 't ierste van der weke
39	(tekst heeft geen titel)	O edel maeght van Ghendt, wilt trueren	160r-162r	199-204	1580	Auteur L.H.M. Op den voys De werelt es nu al in roere
40	(tekst heeft geen titel)	Ghendsche Leeuwen, uut blamen	162r-164v	205-210	1580	Auteur L.H.M. Op de wyse Van den Prince van Conde
41	(tekst heeft geen titel)	Welc een tirannie isser opgheresen	164v-167r	211-217	1580	Auteur L.H.M. Op den voys Moyses zeer vierich
42	Refereijn van 9-12	Waer zidy nu, Ryhove, upperste cornel Stokregel 'Haer schoens doen lappen met haze-voeten'	167r-168v	217-221	1580	Auteur J.H.B. 25 decembris, 1580
43	Refereijn 4-13 A°1580	Twee diversche blentheden ter weerelt bevonden zijn Stokregel 'God zal se den bril opsetten t' huerliedier verlichtingen'	169r-169v	221-223	1580	Ghedruct in de Duve, te Putte, te Gent, A°1580
44	Refereijn 4-13	Haudt u ghezichte, edel hoofstat van Ghent Stokregel 'Den Spaenschen brilmaker met zijn werckghesellen'	170r-170v	224-226	(1580)	Ghedruct als't voorgaende
45	Refereijn 4-13/1580/	O schoone Maeght, die sonder eenich bezwijcken Stokregel 'Gods straffe die zoude u wel den bril opsetten'	171r-171v	226-228	1580	Ghedruct als't voorgaende
46	Refereijn 4-13	Ghy inwoonders van Ghent, laet varen u vermeten Stokregel 'Want mits dat ghyliden verblent zijt deur boosheyts ontketten, daerom zal fortse, wille, cracht, met subtyle vonden./ Ulieden, ghy inwoonders van Ghendt, den bril opsetten'	172r-172v	228-230	1580	Ghedruct als't voorgaende (Lichtjes variërende stokregel)
47	Liedeken	Laet ons al danckbaer wesen	173r-174v	231-235		Fout in druk: 'laet ons danckbaer wesen', 'al' is weggelaten
48	Balade	Wraeckgierighe herten met nyde deursteken	175r-183v	236-255	1581	Auteur L.H.M.
49	Refereijn 4-14	Naer dat alle de capiteynen van Ghent verheven Stokregel 'Eenen grooten ghecroonden Catere, maer hy en heeft gheen belle'	183v-184v	256-258		Bot al willens
50	Liet	Hoort, lieve borghers, al ghemeyn	184v-186r	258-263	1581	Op de wyse Och edel maeght van Ghent erbaer Ghesongen ende ghedruct te Gent, 1581

'HOORT, HOE 'T GAET TE GHENDT'

51	Liet	Ter eeren Gods almachtich	186r-188r	263-268	1582	Auteur L.H.M. Op den voys Ghy leeuwen jonck en teere
52	Refereijn 4-14	Glorieert, colonnellen, capiteyenen, bevelhebbers vul trauwen Stokregel 'Lovelick eyst voor zynen lantsheere in 't harnas te stervene'	188r-189r	268-271	1581	Auteur Louys H.M.
53	Refereijn 4-18	Onwindelick es de stadt, schrijft de prophete waerachtich Stokregel 'Want die cruyt voor zynen vyandt heeft en vreesst gheen hinderen'	189r-190r	271-274	1582	Auteur Louys H.M.
54	Refereijn baladewijs -8-16	Hau, Leeukin van Ghendt, wildy niet hooren Stokregel 'En zegghen: 'Dit Leeuken, naer haer bediet,/ Can stampen en smoooren: maer anders niet''	190r-192r	274-279	1582	Die niet en can vechten, die moet wel kiezen/ Paeys te maken of al te verliesen/ Male imperatur cum regit vulgus duces (Lichtjes variërende stokregel)
55	Liet	Hoort, goe lien, dits u gheschonken	192r-194r	280-284	1582	Fout in druk 'male imperatur' maakt deel uit van tekst 54, en niet van tekst 55
56	Refereijn 5-13	O Ghendt, die by der heiligher kercken voetsele Stokregel 'Want al eyst gheroct, 't es niet ghesponnen'	194r-195r	284-286	1580	Auteur L.H.B. Horenb.
57	Refereijn 5-18	Ghy hijckepijckers van de schoone stadt van Ghendt Stokregel 'Stampt, zo ghy wilt, ghy wert ghebrilt zonder ontfarmen/ Deur den Prince van Parmen'	195r-196v	287-290	1584	Audenaerde
58	Refereijn 5-18	Ja, Lieven, hoe deerlic ziedy van boven tot beneden Stokregel 'Lieven, maect u testament, eer dijn verstant vergaet/ Uwen puls niet meer en slaet'	197r-198r	291-294	1584	Audenaerde
59	Refereijn 5-18	Wee u, ghy Ghendsche bloetgierighe honden Stokregel 'Die metten zweerde slaen, zullen deur 't sweert vergaen./ Het es Christus vermaen'	198v-199v	295-298	1584	Ic mercke de jonste
60	Refereijn 6-20	Onlanx vermoeyt om slapen gheleghen Stokregel 'Al droomende zoude men somtijts de waerheit vertellen'	200r-201v	299-304	1584	Auteur Louys Heyndricx
61	Refereijn 4-18	Schreyt bloedighe tranen, ghy Geusche generatie Stokregel 'Screyt, al te samen, maect ghereetscap om draven./ Screyt, noch en zidy niet begraven'	202r-203r	304-307	1584	Auteur Louys Heyndrix
62	Refereijn 4-17 ½	Subitelick, ghy voorloopers vul van abusen Stokregel 'Noch zuldy om gratie bidden met ghevauwen handen./ Deur jeucte in u tanden'	203r-204r	307-310	1584	Auteur Louys Heindricx
63	Beschryvinghe van een waerachtich Geus	Mijn nature veranderinghe heb'ic ghedroncken	204v-205r	311	1584	Auteur Louys Heyndricx

TINE MANNAERTS

		Aendyncken der doot, naer Jeronemus vermaen	205r	330		Probatio Pennae
		En faisant mal et peu de bien	205r	/		Probatio Pennae
64	Een nieu Liedeken	Bemerct nu uwen val al	205v-208r	312-318		Auteur CHs. Van Auweghem
65	Refereijn 3/12/	De weerelt en was noynt zo goet Stokregel 'Seght hy waer? By der doot, hy lieght!'	208r-209r	319-320		Fout in druk: 'Explicit' niet weergegeven
66	Moralisatio 8-8-/	O lustighe joncheit, waer zydy henen	209r-210r	320-323		Fout in druk: 'Finis' niet weergegeven
67	Refereijn 4/15//	Veel geluckighe sotten nu regneren Stokregel 'Gheluckighe sotten en behouven gheen wijsheyt'	210v-211v	323-325		Fout in druk: 'Finis' niet weergegeven
68	(tekst heeft geen titel)	Ick aerne beschaet, des weerelts pachtere Stokregel 'Ter goeden rekeninghe te commene'	211v-212v	326-327		Fout in druk: 'Finis' niet weergegeven
		'verdraeijde gheesten' met 'duster verstanden'	212v-217r			Fout in druk: niet weergegeven
			217v-219r			BLANCO
		Eert godt ende bidt hem om wijsheyt	219v-220r			Probatio pennae
		De XII deughnieten	220v			Probatio pennae – kort gedicht

BIJLAGE 2: Overzicht van de historische gebeurtenissen

In onderstaand overzicht worden alle historische gebeurtenissen weergegeven die in de teksten van het handschrift voorkomen. Belangrijk om weten is, dat sommige gebeurtenissen slechts éénmaal in één regel worden weergegeven, waardoor ze soms irrelevant lijken te zijn voor het groter geheel. Omdat het aantal historische gebeurtenissen niet zo groot is en er geopteerd werd voor een volledige weergave, zijn deze gebeurtenissen toch opgenomen in het schema. De datering van de gebeurtenissen gebeurde op basis van enkele standaardwerken, waarnaar via afkortingen wordt gerefereerd in het schema.

Afkortingen

- AR:** Arnade (P.). *Beggars, Iconoclasts & Civic Patriots. The Political Culture of the Dutch Revolt*. Ithaca & London, Cornell University Press, 2008, ix + 352 p.
- DE:** Despretz (A.). 'De instauratie der Gentse Calvinistische Republiek (1577-1584).' *In Handelingen der Maatschappij voor Geschiedenis en Oudheidkunde te Gent*. 17 (1963), p. 119-229.
- DEC1:** Decavele (J.). *De eerste protestanten in de lage landen, geloof en heldenmoed*. Leuven, Davidsfonds, 2004, 312 p.
- DEC2:** Decavele (J.), ed. *Het eind van een rebelse droom. Opstellen over het calvinistisch bewind te Gent (1577-1584) en de terugkeer van de stad onder de gehoorzaamheid van de koning van Spanje (17 september 1584)*. Gent, Stadsbestuur, 1984, 128 p.
- GR:** Groenveld (S.) & Leeuwenberg (H.L.Ph), eds. *De Tachtigjarige Oorlog. Opstand en consolidatie in de Nederlanden (ca. 1560-1650)*. Zutphen, Walburg Pers, 2008, 432 p.
- LA:** Lachaert (P.-J.), ed. *Oudenaarde 1708. Een stad, een koning, een veldheer*. Leuven, Davidsfonds, 2008, 151 p.
- PA:** Parker (G.). *The Dutch Revolt*. London, Penguin Books Ltd, 1977, 327 p.
- PE:** Peeters (M.). *Vier politieke gedichten uit de zestiende eeuw naar ms. GUB 583: tekstuitgave met inleiding, verklarende aantekeningen en glossarium*. Gent (onuitgegeven licentiaatsverhandeling Universiteit Gent), 1975, 2v. (Promotor A. Van Elsander), 2 v.
- SP:** Speecke (R.). *Negen politieke gedichten uit de zestiende eeuw naar ms. GUB 583: tekstuitgave met inleiding, verklarende aantekeningen en glossarium*. Gent (onuitgegeven licentiaatsverhandeling Universiteit Gent), 1975. (Promotor A. Van Elsander), 2 v.
- SWA:** Swart (K.W.). *William of Orange and the Revolt of the Netherlands, 1572-1584*. Aldershot, Ashgate, 2003, 280 p.
- VR:** Van Royen (M.). *Politieke gedichten uit de zestiende eeuw, naar Hs. GUB 583: tekstuitgave met inleiding en verklarende aantekeningen*. Gent (onuitgegeven licentiaatsverhandeling Universiteit Gent), 1977, 2 vol. (Promotor A. Van Elsander), 2 v.
- WIT:** Wittman (T.). *Les Gueux dans les "Bonnes Villes" de Flandre (1577-1584)*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1969, 422 p.

TINE MANNAERTS

Overzicht

Datum	Gebeurtenis	Tekst	Referentie
15 aug 1567	Aankomst van Alva in de Nederlanden	T1	GR p. 86
1567-1573	Bewind van Alva en protest van de edelen onder leiding van Oranje	T1	GR p. 89 AR p. 168
4 juni 1568	Terechstelling Egmond en Horne	T1	GR p. 89 AR p. 183 ev
7 sept 1572	Oudenaarde kwam in opstand: ze kozen de kant van Oranje maar werden toch weer katholiek	T1 en 21	LA p. 26 PA p. 139-140
2 okt 1572	Mechelen geplunderd door Alva	T1, 10 en 21	GR p. 98 AR p. 226 ev
14 nov 1572	Zutphen geplunderd door Alva	T1 en 10	GR p. 98 AR p. 226 ev
2 dec 1572	Naarden geplunderd door Alva	T1, 10 en 21	GR p. 98 AR p. 226 ev
Dec 1572- 12 juli 1573	Haarlem belegerd en geplunderd door Alva	T1, 10 en 21	GR p. 98 AR p. 226 ev
1572	Aalst en Brussel werden ook aangevallen	T1, 10 en 21	
Nov 1574 - Maart 1575	Maastricht belegerd door de Spanjaarden	T1, 10 en 21	GR p. 100
30 juni 1576	Zierikzee veroverd en geplunderd door de Spanjaarden	T1	GR p. 101
25 juli 1576	Aalst veroverd en geplunderd door de Spanjaarden	T1	PA p. 172
4 nov 1576	Antwerpen aangevallen en geplunderd door de Spanjaarden	T1	GR p. 103-104 AR, p. 226 ev
8 nov 1576	Pacificatie van Gent	T24	
22 okt 1577	Willem van Oranje wordt aangesteld als ruwaard van Brabant	T35	DE p. 128
27 okt 1577	Vele katholieken worden gevangen genomen	T13	
28 okt 1577	Staatsgreep Jan van Hembyze	T13	
10 nov 1577	Vrijlating van de hertog van Aarschot onder invloed van Oranje	T39	DEC1 p. 270
29 dec 1577	Intrede van Willem van Oranje te Gent, hij krijgt het hart van de stad	T39, 41, 45, 54 en 57	DEC2, p. 117
1577 – 1579	Uitbouw van de macht van Willem van Oranje, bv. Unie van Utrecht	T41	GR p. 112 SWA p. 168
20 maart 1578	Brugge veroverd door Ryhove	T27	DEC1 p. 272
8 april 1578	Grevelingen veroverd door de Malcontenten	T41	WIT p. 252
17 april 1578	Menen veroverd door Ryhove	T19	DEC1 p. 272
18 juli 1578	Rijsel aangevallen door Hembyze (mislukt)	T19 en 21	DEC 1 p. 272
18 tot 22 mei 1578	Pinksterstorm te Gent	T13	DEC1 p. 247-254
20 juli 1578	Ieper veroverd door Ryhove	T27	DEC1 p. 272
24 aug 1578	Verwoesting van de Sint-Pietersabdij te Gent	T13	DE p. 173
1 okt 1578	Menen veroverd door de Malcontenten	T13, 39, 48 en 52	DEC1 p. 273
4 okt 1578	Kortrijk aangevallen door Ryhove (mislukt)	T13	DEC1 p. 273
4 okt 1578	Moord op Jacob Hessele en Jan de Visch door Ryhove	T6, 13 en 48	DEC1 p. 273, DEC2 p. 97

‘HOORT, HOE ’T GAET TE GHENDT’

27 dec 1578	Godsdienstvrede, hield niet lang stand	T13, 24, 36 en 64	
19 jan 1579	Oranje vertrekt uit Gent	T41	SWA p. 170
Maart 1579	Aalst kon niet veroverd worden door de calvinisten	T19, 38, 41 en 42	VR p. xlv WIT p. 281
24 juli 1579	Geraardsbergen veroverd door de Malcontenten	T39, 39 en 48	VR p. xlv
18 aug 1579	Willem van Oranje komt aan te Gent	T13	DEC1, p. 277
29 aug 1579	Hembyze ontvlucht Gent	T6, 13 en 24	DEC1 p. 277
1579	Outrijve wordt aangevallen door Ryhove (mislukt)	T19 en 21	VR p. xlv, xlv
1579	Halewijn en Komen worden door Ryhove veroverd (de Malcontenten worden verslagen)	T19	
27 jan 1580	Kortrijk veroverd door de Malcontenten	T40	PE p. lvi
7-8 juli 1580	Gent aangevallen door de Malcontenten (mislukt)	T40	PE p. lvi DEC2 p. 96
28 dec 1580	Moord op Caseele	T48	DEC2 p. 97
1580	Geplande aanval van La Noue op Kortrijk maar hij werd verslagen en gevangen genomen te Ingelmunster	T39, 40, 48, 52	WIT p. 329-330 SP p. xxvii
1580	Kortrijk veroverd door Farnese (Gent moest het onderspit delven)	T38	DEC2 p. 62 PA p. 209
Nov 1581	Doornik veroverd door Farnese	T50, 52 en 58	DEC2 p. 62 GR p. 119
2 jan 1582	Aalst aangevallen door de calvinisten (mislukt)	T51, 53	SP p. xlviii
Juni 1582	Oudenaarde veroverd door Farnese	T58	Gr p. 119 PA p. 209
Febr 1584	Aalst veroverd door Farnese (Engelse garnizoen heeft de stad verraden voor geld)	T58	GR p. 119-120 DEC2 p. 61-62 PA p. 214 ev
7 april 1584	Ieper veroverd door Farnese	T58	GR p. 119-120 DEC2 p. 61-62 PA p. 214 ev
24 mei 1584	Brugge veroverd door Farnese	T58	GR p. 119-120 DEC2 p. 61-62 PA p. 214 ev
10 juli 1584	Moord op Willem van Oranje	T61	SWA p. 253 ev
4 aug 1584	Terechstelling Jan van Hembyze te Gent	T59	DEC1 p. 280 DEC2 p. 99
17 aug 1584	Dendermonde veroverd door Farnese	T58	GR p. 119-120 DEC2 p. 61-62 PA p. 214 ev
Sept 1584	Vilvoorde veroverd door Farnese	T58	GR p. 119-120 DEC2 p. 61-62 PA p. 214 ev
10 maart 1585	Brussel veroverd door Farnese	T58	AR p. 323 PA p. 214 ev GR p. 119-120
19 juli 1585	Mechelen veroverd door Farnese	T58	PA p. 214 ev GR p. 119-120
17 aug 1585	Antwerpen veroverd door Farnese	T58	PA p. 214 ev GR p. 119-120

BIJLAGE 3: Index van persoons- en groepsnamen

In deze index worden alle namen en groepen vermeld die werden weergegeven in de codex. De verwijzingen achter de naam of groep slaan op de teksten waar ze voorkomen.²¹⁰ Bij tekst 13 is er een onderverdeling gemaakt omwille van het grote aantal strofen en personen die in 'den Oorlof' aan bod kwamen (bv. 13.45 verwijst naar strofe 45 van tekst 13).²¹¹

A

Adolf (graaf) T9
 Aldegonde (Filips van Marnix van Sint Aldegonde) T9, T35, T60
 Alva T1
 Anjou (Francois van) T29, T58, T62
 Antichrist, Antekerst T14, T23, T41
 Assche (Willem van Kethulle, heer van Asse): zie Kethulle
 Aventionck (bastaert) T13.36

B

Babylon (de hoer van) T15, T63
 Backere (kapitein) T13.26
 Baert (kapitein) T13.28
 Balbiaen (kapitein) T13.27
 Balfoord (kapitein) T60
 Beëlzebub T14
 Belial T14
 Bernaert (kapitein) T9
 Bets T13
 Beyte (kapitein) T13.44
 Bèze (Theodore De) T9
 Block T13.34
 Blomme (Anthuenis) T13.65
 Bock (Hector de) T13.34
 Bonivet T13.61
 Borluut (Gillis) T13.24, T13.65, T19
 Bourbon (Charlotte de) T9, T24, T60
 Bouck (kapitein) T9, T60
 Bours (monsieur de) T52

²¹⁰ Voor meer details over de namen en groepen zie de Appendix van mijn masterproef (vol. 2). Hierin wordt per individu de versregels gegeven waarin een persoon of groep wordt vermeld, evenals de plaatsing en connotaties van de personen in de context van de specifieke teksten.

²¹¹ Wegens het groot aantal namen dat werd 'opgesomd' in tekst 13 werden enkel de meest relevante namen uit 'den Oorlof' opgenomen in dit overzicht.

'HOORT, HOE 'T GAET TE GHENDT'

Brederode (Hendrik van) T9
Burcht (capiteyn Var) T13.30
Burcht (Frederic Van der) T13.68, T25

C

Calvijn, de calvinisten, het calf: T2, T3, T4, T5, T8, T9, T11, T15, T16, T28,
T38, T39, T62, T64
Canengies T13.46
Capers (Mons. De), T1
Carolus: Keizer Karel V T26
Casele (Adriaan Van) T48
Casimir (Johann) T9; T13, T21, T25, T58
Causse (Pieter) T13.43
Chartres (Vidame de) T13.61
Christenen, zie katholieken
Christus, zie God
Clapdorp (Pieter Van) T13.49
Coligny (Gaspard de Châtillon), T2
Condé (prins van), Hendrik I van Bourbon-Condé T2, T9, T25
Crovelde T13
Crombrugghe (Hans) T13.20
Crucen (Jan Vander) T13.38
Cuelen (Hans van)

D

Datheen T2, T3, T6, T9, T13.20, T13.53, T24, T64
Delval (Willem) T13.46
Deven (Adolph van) T13.62
Deynaert (Commijs) T13.56
Dhondt (Joos) T13.24
Dhooge (Jan) T13.54
Diericx (Jan) T13.51
Dobbeleere (Lieven) T13.55
Dolens (Michiel) T13.50
Doopersen, wederopers T28
Duivel, Claes, Gille, Jacques Simoen T7, T8, T33, T35, T36, T37, T55

E

Eechaute (kapitein) T13.29
Egmont (Lamoral, graaf van Egmont) T1
Egmont (Filip, graaf van Egmont) T48
Elisabeth I, koningin van Engeland T9, T21, T58
Everaert (Franchois) T13.27
Evversteyn (graaf van) T1

TINE MANNAERTS

F

Farnese (Alexander, Prins van Parma) T50, T52, T57, T58, T61
Ferdinand I, keizer van het HHR T5, T34a, T38

Filips II van Spanje T5, T16, T24, T27, T34a, T36, T38, T40, T41, T42, T46,
T48, T51, T52, T55, T56, T57, T59, T62, T63, T64

G

Ganthout (Pieter) T13.48
Gavere (kapitein) T13.25, T49
Gent, Gentse inwoners (Baven, Kalle en Lieven, Staessen en Raessen) T3, T10,
T13, T13.52, T19, T21, T22, T25, T26, T27, T29, T35, T36, T39, T40,
T42, T43, T44, T46, T48, T49, T54, T56, T57, T58, T59, T62, T64, T65
Geuzen T2, T16, T24, T28, T41, T51, T53, T60, T61, T62, T63
Gheeraert T13.46
Gheynst (Janneke van der) T57, T58
Gheyttere (Lieven de) T59
Ghyseghem (kapitein) T13.22
God T8, T10, T11, T14, T19, T20, T23, T26, T28, T29, T31, T32, T33, T34a,
T34b, T36, T40, T41, T42, T43, T44, T45, T46, T47, T48, T51, T52, T53,
T54, T55, T56, T57, T59, T60, T62, T63, T64
Goetdief (ruiterkapitein) T60
Goethals (kapitein) T13.26
Grutere T13
Gruutere (Gedeon De) T13.48
Gruutere (Adolph de) T13.63
Guchte (Kapitein Van der) T13.30

H

Haeck (Frederic) T13.62
Haesdonck T13.49
Hauweel (kapitein) T60
Havré (Marquis de), T1
Heere (Lucas De) T13.50
Heidenen, ongheloovighen en rabauwen, kettters, schismatisten T8; secten vi-
leyen T11, T28
Heilige Geest T14, T37
Hembyze (Bussaert van) T13.37, T60
Hembyze (Franchois) T13.41
Hembyze (Jan van) T6, T9, T13, T24, T25, T39, T48, T59, T62, T64
Hembyze (Hans) T13.36
Hembyze (Roelant) T13.41
Hessele (Jacob) T13, T48
Heylijnck (Pieter) T13.65
Heylijnck (Lieven) T13.65

‘HOORT, HOE ’T GAET TE GHENDT’

Heyman (kapitein) T13.68
Hugenoten T28, T62
Hulle (Rogier Van) T13.29, T13.48

Hus (Johannes) T2
Hutsebaut (Cornelis) T13.42

J

Jacobs (Philips) T13.29
Jacobus zie katholieke kerk

K

Katholieken T3, T5, T8, T13, T21, T24, T28, T30, T36, T38, T39, T48, T64
Katholieke Kerk T7, T8, T11, T15, T23, T28, T30, T32, T34a, T34b, T43, T47,
T65
Kerckvoorde T13.51
Kethulle (Willem van Kethulle, heer van Asse) T13.67, T25, T60
Kethulle (Frans van der Kethulle, heer van Ryhove) T9, T13.36, T19, T25,
T36, T39, T42, T48
Knippe (Pauwels) T13.57

L

Labaut (kapitein) T13.25
La Motte, (lamote, Dela Mote) T9, T39; T40
La Noue T13.51, T19, T21, T25, T36, T48, T60
Leeu T12, T19, T27, T29, T38, T39, T40, T42, T48, T49, T54, T56
Lodewijk (Graaf) T9L
Loo (Gille van) T13.36
Lucifer T9, T18, T46, T58, T60
Luere (Jan Van der) T13.47
Lumey (Willem van der Marck, heer van Lumey), ‘Lume’ T9
Luther, lutheranen T2, T5, T8, T11, T14, T15, T20, T28, T38

M

Maagd van Gent T13.41, T39, T40, T41, T45, T48, T49, T56
Maeyaert T13.48
Malcontenten T19, T21, T25, T30, T31, T36, T39, T42, T44, T48, T50, T61,
T62
Mallepart T13.56
Mansfelt (Peter Ernst van Malsfeld) T25
Mare (Laureyns De)
Marneau (Philippe Duplessis-Mornay), Marneau T9, T12, T13.30, T25, T36,
T48
Marquys T.41
Martinisten T8
Matthias (don Matthias van Oostenrijk) T35

TINE MANNAERTS

Meere (Gheert var) T13.32
Meeren (Kapitein van het) T49
Menno, Mennonieten T15, T28
Michielken (kapitein) T13.33, T13.46
Mol (kapitein) T13.24
Montigny (Emmanuel de Lalaing, heer van Montigny) T19, T40, T41, T48,
T51, T53
Mortaingne (Isabel van) T13.36
Mortaigne T25
Mozes T23
Muinck (Jan de) T13.49
Myeghem/Mijghem (Jacob) T6, T9, T13, T13.61, T48, T60

N

Naso T13.40
Nederlanden (de), Zeventien Landen, Vaderland T1, T4, T5, T15, T21, T29,
T30, T31, T35, T41, T47, T48, T49, T50, T56, T60, T61, T62
Nevelinck T13.51

O

Ongijs (Mons. De) T1
Oranje (Willem van) T1, T2, T4, T6, T9, T10, T13, T16, T19, T21, T24, T27,
T29, T33, T35, T39, T40, T41, T45, T48, T51, T54, T57, T58, T60, T61,
T63
Orientale (Glayson) T52

P

Pamele T13.66
Papen, papauwen, zie katholieken
Paulus zie katholieke kerk
Paus, christus vicaris, herder der christen, kender van alle harten... T8, T38
Petrus zie katholieke kerk
Poele (kapitein) T13.27
Pottelbeerghe (Charles van) T13.31
Pottelsberghe (Jan van) T19
Predikanten en slechte ministers T4

Q

Quatrioten T19, T21

R

Rijcke (Pieter de) T9
Rodes T13.22
Romanjon (kapitein) T13.22

'HOORT, HOE 'T GAET TE GHENDT'

Roose (kapitein) T42
Ryhove (Frans van der Kethulle, heer van Ryhove) zie Kethulle

S

Schaepmeester (Franchois) T13.48
Scheerpaert (Nijs) T13.33, T13.46
Scheers (kapitein) T13.25
Scheppere (kapitein) T13.29
Schutere (Pier) T13.56
Soye (Jacques) T13.49
Spanjaarden, specken T1
Spieghele (Jan) T13.20
Stalens (Joos) T13.33
Steel (Laureyns) T13.51
Steenhaute (Jan Van) T13.49
Stevens (Pieter) T13.34
Stoppelere (kapitein) T13.27
Suca (kapitein) T13.22

T

Taeyaert T13.65
Tessel T13.56
Terrin T25
Tрист (Joos) T13.36
Trillo T13.30, T25

U

Utenhove (Karel) T13.32

V

Vaulx (monsieur de) T52
Verloren (kapitein) T13.22
Vijnct (kapitein) T13.27
Vileers T35, T60
Visch (Jan de) T13, T48
Vlaanderen, Vlaamse land T3, T10, T13, T13.32, T19, T21? T24, T26, T27,
T29, T31, T34b, T35, T41, T43, T48, T50, T52, T54, T56, T58, T59, T60,
T63
Vleeschauwere (Kapitein) T13.28
De Vos T13
Vos (Jan De) T13.50
Vyvere (Lieven Vande) T59

TINE MANNAERTS

W

Walen, zie Malcontenten

Warro T48

Wederdopers T11

Wust (kapitein) T9

Z

Zanghere (Vriesken de) T13.20

Zele (Frans van) T42

Zwingli T2, T28, T38